

VEREENIGING

TER BEOEFENING VAN DE KRIJGSWETENSCHAP.

1879—1880.

*Vergadering van Woensdag, den 24sten Maart 1880,
's avonds ten half acht ure.*

De VOORZITTER. In de Vergadering van December 11., is het Bestuur gemachtigd geworden schriftelijk hulde te brengen aan generaal van der Heijden. Het Bestuur heeft natuurlijk van die machtiging gebruik gemaakt en heeft thans een antwoord van dien geachten generaal ontvangen. Ik heb de eer aan de Vergadering den brief van het bestuur en het antwoord van den generaal mede te deelen. Ik verzoek den Secretaris beide brieven voor te lezen.

De tijdelijke Secretaris, de heer van der Burg, leest hierop de beide volgende brieven voor:

's Gravenhage, 23 December 1879.

Generaal!

De glorievolle wapenfeiten op Sumatra's Westkust door onze land- en zeemacht verricht, hebben in het Vaderland de algemeene deelneming opgewekt, en de harten sneller doen kloppen van hen, wien onze volksroem heilig is.

Ook de „Vereeniging tot Beoefening van Krijgswetenschap” deelt in die gevoelens, en het Bestuur dier vereeniging stelt op hoogen prijs de eer van bij U de tolk dier gevoelens te mogen zijn.

1879/80.

Gelief daarom, Generaal, de betuiging te aanvaarden van onze dankbare hulde aan den heldenmoed en de geestkracht door U, en door de land- en zeemacht onder uwe bevelen, zoo ruimschoots aan den dag gelegd bij dezen langdurigen oorlog. Uwe krijgsdaden en die van uwe dapperen, zullen eene schitterende bladzijde vullen in de jaarboeken van Neêrlands wapenroem.

Generaal! Het is het Bestuur der bovengenoemde Vereenig-
hoogst aangenaam U tevens de verzekering te mogen aanbieden
van zijne bijzondere hoogachting en warme sympathie.

Namens het Bestuur voornoemd,

(w. get.) W. J. KNOOP, Voorzitter.

(w. get.) A. L. W. SEIJFFARDT, Secretaris.

Kotta Radja, 7 Februari 1880.

Mijne Heeren!

Hoogst dankbaar ben ik voor de betuigingen van sympathie, welke ik bij uwen brief van 23 December 1879 n°. 70, mocht ontvangen.

Ik stel dat schrijven op hoogen prijs, vooral omdat het komt van de „Vereeniging tot Beoefening der Krijgswetenschap,” die een zeer groot aantal met eere bekende mannen onder hare leden telt, en gepresideerd wordt, door den, zoo om zijne kennis als om zijn karakter, algemeen geëerden Generaal Knoop.

De goedkeuring, door Uwe Vereeniging gehecht aan de krijgsverrichtingen van land- en zeemacht in den laatsten tijd, was mij dubbel aangenaam, omdat daaruit blijkt, dat door U geen geloof is geslagen aan de door enkele dagbladen verspreide insinuatjes, als zouden zij zich hebben schuldig gemaakt aan wreedheden en noodelooze verwoesting. Die insinuaties, welke zelfs in de volksvertegenwoordiging eenigen weerklink vonden, hebben mij gegriefd, omdat zij een onverdienden blaam trachtten te werpen op de troepen, welke onder mijne bevelen den oorlog ter Noordkust van Sumatra — naar ik mij vlei voor goed — tot een einde hebben gebracht, en evenzeer hebben uitgeblonken door dapperheid als door krijgstucht. Die troepen, welke mij

in staat hebben gesteld mijne plannen ten uitvoer te brengen, hebben — ik geef Uwe Vereeniging hiervan de verzekering — niets gedaan waarover zij zich zouden behooren te schamen; zij verdienen slechts lof over de wijze, waarop zij den oorlog hebben gevoerd.

Zij hebben het bewijs geleverd, zoo van de voortdurende plichtsbetrachting van de zeemacht, als van de deugdelijkheid van het Indisch Leger dat, na een bijna onafgebroken strijd van een zestal jaren tegen een dapperen vijand en onder dikwijls zeer ongunstige omstandigheden, nog kracht genoeg bezat om dien vijand beslissende slagen toe te brengen, en daardoor op schitterende wijze de sombere beschouwingen wisten te weerleggen van hen, die het Leger voorstelden als uitgeput en gedesorganiseerd.

Gelief, Mijne Heeren, de verzekering te aanvaarden, van mijne bijzondere hoogachting voor Uwe Vereeniging.

*De Luitenant-Generaal, Adjutant des Konings in
buitengewonen dienst, Gouverneur, tevens Militaire
Bevelhebber van Atjeh en onderhoorigheden.*

(w. get.) K. VAN DER HEIJDEN.

Aan de orde is de ballottage van kandidaten.

De uitslag is, dat met algemeene stemmen tot leden worden toegelaten de heeren:

A. van Assen, oud-lid der Provinciale Staten van Friesland te 's Gravenhage.

J. L. Cadet, kapitein der mariniers, te Amsterdam.

F. L. van Romunde, kapitein der schutterij en V. van der Willigen, kapitein, waarnemend kommandant der schutterij, beiden te Kampen.

Hierna wordt het woord verleend aan den heer W. L. de Petit, tot het houden zijner voordracht over *Metz—Bazaine*. (1e gedeelte: de maarschalk Bazaine, van zijne benoeming tot opperbevelhebber van het Rijnleger tot aan den 1sten September 1870, toen het lot van dat leger onafscheidbaar van dat der vesting Metz was geworden).

De heer DE PETIT.

Mijne Heeren!

„Accusé, levez-vous, quel est votre nom?

„Henri Achille Bazaine.

„Votre profession?

„Maréchal de France.”

Met deze eenvoudige stéréotype woorden, doch die ditmaal zeker een ongewonen indruk maakten, werd den 6den October 1873, onder voorzitterschap van den hertog van Aumale, de eerste zitting geopend van den krijgsraad te Versailles, die twee maanden later het „schuldig” en het doodvonnis zou uitspreken, over een van Frankrijks oudste maarschalken; over een soldaat, wiens staat van dienst vermeldt 67 veldtochten en 6 wonden; wiens borst versierd was behalve met het grootkruis van het Legioen van Eer, met 10 decoratiën, op al die slagvelden in- en buiten Europa verdiend, wáár in de laatste halve eeuw de Fransche vlag zich vertoonde.

Het is niet de eerste maal, dat Frankrijks geschiedenis een zoo treurig uiteinde had op te teekenen, van de loopbaan van een van zijn schitterendste bevelhebbers. Doch dan vond men de verklaring van zulk een val, in het enkele woord „verraad”, duidelijk, onmiskenbaar verraad. Was dat ook hier het geval, was ook hier de kwalifikatie van het misdrijf zoo gemakkelijk, zoo eenvoudig? Het is de overweging van die vraag, waarvoor wij uwe welwillende aandacht inroepen. Toen wij van het Bestuur onzer Vereeniging de uitnoodiging ontvingen, dit jaar op deze plaats te spreken, eene plaats waar wij reeds meermalen uwe toegevendheid mochten ondervinden, meenden wij om de volgende redenen, het door ons aangekondigde onderwerp, in behandeling te mogen nemen. In de eerste plaats om der verandering wille. Wij dachten dat het u wellicht een niet onwelkome afwisseling kon wezen, om ná de zoo grondige wetenschappelijke betogen, hier in den laatsten tijd over eigen belangen weer geleverd, u voor een enkele maal te verplaatsen bij den nabuur en in toestanden, die althans die bekoorlijkheid hebben, dat ze gebeurd, dat ze werkelijkheid zijn.

Ten tweede is het ons, in al die jaren, die sedert den reuzenstrijd verliepen, dikwerf voorgekomen, dat niet alleen, het niet-militaire publiek eene verkeerde opvatting had, van de uitspraak van den krijgsraad te Versailles, maar dat zelfs onder militairen dienaangaande een al te oppervlakkig oordeel werd geveld. Dat een groot gedeelte van het Fransche publiek, bij het hooren van den naam „Bazaine” eenvoudig roept „traître” en zich daarmee van alle verder onderzoek en nadenken ontslagen acht, niet eens weet of bedenkt, dat het over dien veldheer uitgesproken vonnis, niet eenmaal van verraad spreekt, dat men zich alzoo geen rekenschap geeft, van wat dan wel tot het stellen van zulk een afschrikkend voorbeeld kan hebben geleid, verwondert ons in dat land, minder dan in enig ander. Het woord „verraad, wordt in Frankrijk, ook in het leger al spoedig uitgesproken. Het verklaart zoo gemakkelijk zooveel; het verontschuldigt zoovelen; het stelt zoo spoedig voor de toekomst gerust, als men van het verleden zeggen kan: „O ja, maar toen zijn wij verraden.”

Doch op de mannen van het vak in ieder land, moest die gebeurtenis een diepen indruk maken, en aansporen tot dege-lijker onderzoek, tot onpartijdiger vooral. Maar reeds nu ontwaar ik bij sommigen uwer, iets dat naar een ongeloovigen glimlach zweemt; mij dunkt ik hoor u denken.... „een slecht te verdedigen zaak;” de vraag ligt u op de lippen: „Hebt gij dan de vermetelheid een taak op u to nemen, waarvoor zelfs de welsprekende taal van een Mr. Lachaud te zwak is gebleven.

Vooreerst M. H., wensch ik mij niet aan het onbegonnen werk te zetten, datgene te willen verdedigen, wat wel onwederlegbaar bewezen, gewetenvolle rechters, als daar te Versailles gezeten waren, tot de uitspraak van het vonnis bracht; hoewel ik u zou kunnen antwoorden, dat Mr. Lachaud, daarom alleen reeds zwakker in deze zaak optrad dan in die velen, die hij zoo schitterend ten einde bracht, omdat hij geen militair, geen krijgskundige is, en daardoor ook hier een minder eigenaardige vordediger was. „Ce qui se conçoit bien s'exprime aisément,” en de twijfel mag hier bestaan of Mr. Lachaud, wel altijd genoeg de beteekenis van vele technische en militaire

details heeft gekend, om de argumenten van zijne tegenpartij te ontzenuwen.

Doch stel u gerust; het is volstrekt geen eigenlijke verdediging, die wij u zullen trachten te leveren. Wij zullen ons in hoofdzaak bepalen, tot een beschouwing van Bazaines krijgskundig beleid, in den oorlog om Metz. Dat daarbij hier en daar ook niet zuiver krijgskundige overwegingen zich zullen aanknopen, hoe kan het anders, waar staatkunde en hoogere militaire leiding zoo innig saangeweven waren. Slechts de hoofdpunten uit een der belangrijkste processen van onzen tijd, wenschen wij met u te distilleeren, een hoofdweg slechts te bewandelen, door dat labyrint van tegenstrijdige verklaringen en uitleggingen, die de meesten uwer, zeker destijds wel „à bâtons rompus”, in dagbladen en vlugschriften hebben gelezen, doch waarvan men toen den draad zoo moeilijk volgen kon. We moeten daarbij veel meer vragen aan uw eigen onpartijdige oplossing overlaten, dan zelf beslissende uitspraken leveren.

De omvang onzer taak heeft ons genoopt die in twee deelen te splitsen; voor van avond ons bepalende tot het eerste gedeelte: „de handelingen van den Franschen maarschalk van af zijne benoeming tot aanvoerder van het Rijnleger, tot aan den 1sten September, toen het lot van dat leger, onafscheidbaar van dat der vesting Metz geworden was.”

In een volgende bijeenkomst hopen wij het tweede gedeelte te behandelen: „het tijdvak van af 1 September tot aan de capitulatie van leger en vesting.”

Het zal wel overbodig zijn U, M. H., te herinneren, hoe bij het begin der vijandelijkheden, in de maand Augustus 1870, al dadelijk de versnippering van de Fransche legercorpsen langs de grenzen, gepaard met trage concentratie, eene der hoofdoorzaken werd van de nederlagen, die gelijktijdig op verscheidene punten werden ondergaan. — Toen na het 1^e gevecht bij Saarbrücken, in het Fransche hoofdkwartier de stellige berichten inkwamen, van de offensieve beweging der beide Duitsche legers van Steinmetz en Frederik Karel, besloot de Keizer den 5ⁿ Augustus, zijne gezamenlijke strijdkrachten te splitsen in

twee groote deelen. — Het eene, bestemd om op te treden in den Elsas onder Mac-Mahon, werd uit het 1^e 5^e en 7^e korps gevormd; het andere, bestaande uit het 2^e 3^e en 4^e korps, zou in Lotharingen onder de bevelen van den maarschalk Bazaine opereeren. — Het 6^e korps formeerde zich te Nancy; de garde was nog geëchelonneerd op den weg van Metz. Op dat tijdstip voerde de Keizer in naam en in daad nog het opperbevel. Het rapport omtrent de enquête, dat tot het samenroepen van den krijgsraad heeft geleid, heeft de handelingen van den maarschalk reeds van dit oogenblik af in beschouwing genomen, en hem dan ook al dadelijk voor den noodlottigen afloop van den veldslag bij Forbach, nagenoeg geheel aansprakelijk gesteld. Hoewel nu de beschuldiging dit punt later heeft losgelaten, moeten wij het hier ter wille van het verband, kortelings aanstippen.

De positie van het leger van Lotharingen vormde den 5den Augustus een driehoek, met Saarbrücken als top. vooruitspringende op Duitsch grondgebied. De basis van den driehoek was de weg St. Avold-Sarreguemines. Als uiterste spits, was het 2e corps (Frossard) achter dien top gemasseerd; terwijl langs de basis de divisien van het 3e corps waren geëchelonneerd, en wél de 1ste div. (Mortaudon) bij Sarreguemines, de 2de (Castagny) bij Puttelange, de 3de (Metmann) bij Marienthal, de 4de (Decaën) bij St. Avold. — Het 4de corps stond meer achterwaarts bij Boulay; Bazaines hoofdkwartier bevond zich in het centrum St. Avold. Tusschen Forbach Sarreguemines, heeft men evenwijdig met de basis van den driehoek, de positie der plateaux van Calenbronn. — Die stelling, in 1867 door Frossard zelf en detail verkend, — beheerscht den loop van de Sarre, en ontleende nu een bijzonder belang aan de omstandigheid, dat met het oog op de vroeger voorgenomen offensieve beweging der fransche legers, te Forbach en Sarreguemines groote magazijnen waren opgericht. Nog den 5den Aug. telegrafeerde Frossard aan den Keizer dat hij zich te veel vooruit, — enflèche geplaatst vond, en kreeg hij de order om zijn hoofdkwartier iets achterwaarts naar Forbach over te brengen. Dienzelfden avond om 10 uur, wordt hem door een dépêche van den majoor-generaal Le Boeuf de samentrekking van vijandelijke strijdkrachten tus-

schen Saarbrücken en Saarlouis gesignaleerd, en waakzaamheid aanbevolen. Den 6ⁿ Aug. om 4 uur 40 min. 'sm., ontvangen en de maarschalk Bazaino en Frossard een tweede telegram, met de order zich voor een ernstigen aanval gereed te houden. We kunnen de opmerking hier niet terughouden, dat het zeker een vreemd verschijnsel is te zien, hoe bij het fransche leger, die eerste belangrijke inlichtingen van achteren naar voren, in stede van omgekeerd gegeven worden. De kleine achterwaartsche beweging den 5ⁿ 's morgens begonnen, wordt 's nachts voltooid, en bij het aanbreken van den dag bevonden zich de divisien van het 2e corps in goede stellingen: de 1e (Vergé) bij Stiring, de 3e (Laveaucoupet) bij Spicheren, de 2e (Bataille) in reserve bij Ettingen, toen om 6 uur 's m. de aanval begon. Frossard telegrafeert aan den Maarschalk, dat hij het kanon in de voorpostenlinie hoort, en vraagt of het niet wenschelijk zou zijn, van de divisie Montaudon van het 3e corps ééne brigade van Sarreguemines naar Grosbliedersdorf (halfweg Spicheren) te doen oprukken, en de 4e divisie (Decaen) naar Merlibach en Rosbrück te verplaatsen. Om 10 uur 6 min. telegrafeert Frossard, dat sterke vijandelijke afdeelingen, de hoogten van Saarbrücken afdalen, en een weinig later, dat de vijand eene beweging naar de zijde van Rosbrück onderneemt. De maarschalk antwoordt hierop dat hij naar laatstgenoemd punt, van de reserve cav. div. de brigade dragonders de Juniac zal zenden. In stede van nu terug te trekken op de sterkte positie van Calenbronn, wil Frossard Forbach blijven dekken, door den aanval op de plaats af te wachten. — Eerst om 11 uur 15 min. zendt de maarschalk, den stafkapitein de Locmaria naar de divisie Metmann, met de order van Marienthal naar Bening te marscheeren, ten einde het debouché bij Merlebach te bewaken; doch van een directe ondersteuning van Frossard, wordt in die order niet gesproken. De bedoeling is alleen St. Avold, het hoofdkwartier te dekken. — De kapitein de Locmaria rijdt door naar de divisie Castagny die op het kanon marscheerde in de richting Spicheren, en geeft haar namens den maarschalk den last op Theding, links van Calenbronn aan te rukken, doch ook geen bevel zich onder de orders van Frossard te stellen. In plaats van onmid-

delijk deze order op te volgen, zet de divisie Castagny, hare oorspronkelijke richting nog eenigen tijd voort, en keert toen ze in de boschrijke vallei niets meer hoort, eerst terug naar Puttelange, om van daar pas om 6 uur, zich in de door den maarschalk aangegeven richting in beweging te stellen. Ze kwam daardoor te laat, om nog van eenig nut te kunnen zijn. Ook de divisie Montandon, nog wel telegrafisch met het hoofdkwartier verbonden, en het dichtst bij, krijgt geen bevelen vóór half drie, niettegenstaande Frossard reeds om 9 uur 's morgens om die divisie gevraagd had. De maarschalk zelf komt niet op het terrein waar toch de trein van St. Arold hem in een kwartier had kunnen brengen.

Geen hulp komt dus opdagen, terwijl de vijand in sterkte steeds aangroeit en de telegrammen dan ook steeds dringender worden, zoodat Frossard eindelijk zich links geheel overvleugeld ziende, tegen het vallen van den avond den terugtocht aanneemt. In plaats van terug te gaan op Calenbronn, waarheen hij wist dat de divisien Montandon en Castagny naderden, trekt Frossard terug eerst op Sarreguemines, en voorts naar Puttelange, om zijn plaats in bataille, op den rechter vleugel van het 3^e korps te gaan innemen. Hij verzuimt daarbij de divisien, die hij tot ondersteuning geroepen had, van die exentrieke beweging te verwittigen. Het gevolg hiervan was, dat de divisie Mortaudon, die om 5 uur Sarreguemines verliet, tegen het vallen van den avond op het plateau aankomende, het 2^e korps in vollen aftocht vindt, en dan ook om 11 uur 's avonds terugkeert naar Puttelange.

Evenzoo de divisie Castagny, die om 6 uur uit Puttelange oprukte, te Fölking verneemt, dat Forbach reeds ontruimd is en tegen het aanbreken van den dag in haar bivouak te Puttelange terugkeert. De divisie Metmann, die zich eindelijk op dringend verzoek van Frossard in beweging had gesteld, komt om 9 uur 's avonds bij Forbach, waar ze even als de 2e divisie rechtsomkeert maakt, om onverrichter zake naar Puttelange terug te marscheeren.

Terwijl alzoo één Fransch legerkorps door een overmachtigen vijand wordt verpletterd, zwerven de divisien van het andere

op slechts een paar uren afstands verwijderd, een ganschen nacht nutteloos rond, om uitgeput in hare bivouaks terug te keeren. Die nederlaag bij Forbach is zeker voor een gedeelte toe te schrijven aan fouten, die den generaal Frossard in de eerste plaats kunnen ten laste gelegd worden als: geheel onvoldoende, onoordeelkundige kondschapsdienst, het niet gebruik maken van de uitnemende positie van Colenbronn, het niet kennis geven aan de divisien die hij te hulp had geroepen van zijn excentrischen terugtocht op Sarreguemines; toe te schrijven voorts, aan geringschatting der tegenpartij, aan wier krachtig offensief blijkbaar alle Fransche generaals nog twijfelden, fouten, waarmedo om zoo te zeggen, het Fransche leger in den aanvang als doortrokken was, en die een uitvloeisel waren van zijn verouderde reglementen, waarvoor men dus bezwaarlijk één enkelen kon aansprakelijk stellen. Doch zeer zeker komt een groot gedeelte der schuld voor rekening van de gebrekkige opperleiding van den maarschalk, wiens plaats op het tooneel van den strijd was geweest, waar hij, door eigen aanschouwing meer overtuigd van de beteekenis daarvan, tijdiger hulp had kunnen aanbrenge. Die tijdige hulp had aan den verderen loop der operatiën een andere wending kunnen geven. Doch hoewel het gevecht bij Forbach zeker niet op schitterende wijze de operatiën van Forbach's leger inwijdde, en geen groote verwachtingen rechtvaardigde van maarschalk strategisch beleid, zijn handelingen dien dag, stellen nog geen feiten daar, waarvoor een aanvoerder van een veldleger zich later voor een krijgsraad te verantwoorden hebbe.

Onder den indruk der verpletterende tijdingen van de gelijktijdige neêrlagen van Forbach en Wörth, bij het ontwaakt bewustzijn van eigen ongeschiktheid voor het opperbevel, maar vooral toegevende aan de publieke opinie, die nog steeds in Bazaine den geschiktsten zag, besluit de Keizer den 12ⁿ officieel van iedere bevelvoering afstand te doen, en Bazaine, wiens legerkorpsen den 7ⁿ den terugtocht naar Metz hadden aangenomen en reeds onder dekking der forten van den rechter oever waren gekomen, te belasten met het opperbevel over het geheele Rijnleger. De troepen die te Châlons onder Mac-Mahon

zouden vereenigd worden, werden daarbij onder zijn bevelen geplaatst.

In de acte van beschuldiging is beweerd, dat de maarschalk ontevreden over zijne van den Keizer afhankelijke positie, door kuiperijen te Parijs op die benoeming zou hebben invloed uitgeoefend; dat o. a. mevrouw Bazaine bij Keratry zou hebben bewerkt, dat deze in overleg met J. Favre en Picard, aan Palikao, eene verklaring van Bazaine zou hebben overgebracht dat hij onder 's Keizers directe bevelen staande, zijne operatiën gecompomitteerd en zich van alle verantwoordelijkheid ontheven achtte, ja zelfs op zijn ontslag zou aandringen. Hoewel soortgelijke vrouwelijke inmenging — ja nog van hooger geplaatste vrouwen — in staats- en krijgssaken, in Frankrijk en op dat tijdstip vooral niet ongewoon was, (het „où est la femme”, komt niet voor niets van de Franschen) zoo hebben toch de verklaringen door Keratry, Favre en Picard voor den krijgsraad afgelegd dit punt niet tot klaarheid kunnen brengen. Men ontmoet in het proces veel, wat men gerust met den naam van Commerages mag bestempelen. Directe of zelfs maar zijdelingsche invloed van den maarschalk op die benoeming is niet bewezen geworden. Wel heeft hij daarentegen verklaard, dat hij op het vernemen van zijn benoeming, zich onmiddellijk tot den Keizer heeft gewend, om hem onder de aandacht te brengen, dat daardoor oudere en bekzamere maarschalken werden voorbijgegaan, welke verklaring door den majoor-generaal Le Boeuf, die bij dit onderhoud tegenwoordig was, voor den krijgsraad is bevestigd.

Toen aan den maarschalk Le Boeuf gevraagd werd, of Bazaine bij het begin van den veldtocht, een minder belangrijk kommando hebbende, hierover nooit eenige misnoegdheid had aan den dag gelegd, was het antwoord: „nooit, in het minst niet.” Gelijke getuigenis is door Rouher, en door onderscheiden generaals uit 's maarschalks omgeving, afgelegd geworden. Wij releveeren deze verklaringen, dewijl de beschuldiging heeft trachten to doen uitkomen, dat Bazaine steeds, *van den aanvang af* geleid is geworden door persoonlijke eierzucht, waaraan hij de belangen van land en leger zou hebben opgeofferd. Voor die

beschuldiging moge later grond hebben bestaan, in deze periode van den oorlog is nog niets wat ze rechtvaardigt; maar *«l'appétit peut être venu en mangeant.»*

Hoe het ook zij, hoewel de Keizer de benoeming handhaafde, geschiedde zulks niet vrij van zedelijken dwang, van de zijde der oppositie; en dit moet noodwendig, op dit oogenblik een minder wenschelijken invloed hebbende uitgeoefend op de verhouding van den maarschalk tot zijn Souverein, eerstgenoemde hebben doen haken naar het vertrek des Keizers uit het hoofdkwartier om de handen vrijer te krijgen.

Zoowel uit Bazaines eigen bekentenis, als uit die van Le Boeuf en van den generaal Jarras, chef van den staf, schijnt die overgave van bevel op den 12^a, met onverklaarbare nonchalance te hebben plaats gehad. Dienzelfden morgen was in het hoofdkwartier tot den overgang van den Moezel en den afmarsch naar Verdun en de Maas besloten, en dit besluit alleen werd den maarschalk Bazaine medegedeeld. Doch er wordt daarbij geen krijgsraad gehouden; er is geen sprake van details van uitvoering noch van de inlichtingen, die men van 's vijands sterkte of vermoedelijke plannen had; noch van den terugtocht en den toestand van Mac-Mahons legerkorpsen, evenmin als van sterkte, toestand, geleden verlez en van het leger bij Metz. De majoor-generaal Le Boeuf, die op dat oogenblik zijne functien met het kommando van het 3^e korps verwisselde, heeft dienaangaande voor den krijgsraad verklaard: dat hij zich niet geroepen had geacht die inlichtingen ongevraagd te geven, dat de maarschalk Bazaine die immers van de verschillende korps-kommandanten kon krijgen, en dat bovendien de generaal Jarras, als chef van den generalen staf, onder zijne directe bevelen overging en met alle details bekend was.

Die toevoeging van den generaal Jarras is niet gelukkig geweest. Deze toch heeft voor den krijgsraad verklaard, dat het hem van den eersten oogenblik af, duidelijk was, dat hij van den maarschalk niet het voor zijn dienstvervulling, voor zijn initatief zoo onontbeerlijk vertrouwen bezat. Reeds bij de eerste uit te vaardigen bevelen werd hij stelselmatig voorbijgegaan; de maarschalk bleef zich bijna nitsluitend van zijn vroegeren staf

bedienen, en op een eerbiedige reclame dienaangaande, zou hij van Bazaine ten antwoord hebben gekregen: „Je ne prends conseil que de moi-même.” Was 's maarschalks wrevelige stemming jegens den generaal Jarras, het gevolg daarvan, dat hij dien chef van den staf uit het hoofdkwartier bij zich kreeg, en hij hem dus — men vergeve ons den populaireren term — als een dwarskijker beschouwde, zooveel is zeker dat het een treurige verhouding was tusschen twee personen, die zoo innig verbonden moeten wezen als een opperbevelhebber en zijn chef van den staf; een verhouding, die dan ook niet heeft nagelaten den nadeeligsten invloed op de operatiën uit te oefenen. Was het niet Blücher die zeide, „mijn chef van den staf draait de pillen en ik dien ze toe.” Hier hebben bevelhebber en chef van den staf elkaar voortdurend bittere pillen laten slikken.

Zooals wij zeiden was de operatie, die de Maarschalk Bazaine in de eerste plaats te volbrengen had, de overtocht over de Moezel en de afmarsch naar Verdun. Eenmaal tot dien overgang besloten, had hij er alle belang bij, dien ook met den meesten spoed uit te voeren; immers ná de nederlaag bij Forbach waren de legers van Steinmetz en Frederik Karel hem op de hielen gevolgd, en bij hun steeds aangroeiende sterkte, was het zaak de linie van de Moezel zoo spoedig mogelijk tusschen zich en den opdringenden vijand te plaatsen.

Het is van groot belang ná te gaan, in hoeverre Bazaine daartoe het mogelijke deed, vermits een der kapitale punten van de beschuldiging geweest is, dat het hem met dien aftocht naar Verdun nooit ernst zou zijn geweest, dat het hem veeleer te doen was bij Metz te blijven, wáár hij zou hebben gehoopt, geheel los van den dadelijken invloed des Keizers een zelfstandige rol te krijgen. — Om zich van de al of niet gegrondheid dier beschuldiging rekenschap te geven, is het noodig een vluchtigen blik te werpen op de strategische lijnen en punten, die bij de voorgenomen operatie in aanmerking kwamen.

De generaal Coffinieres, die den 7ⁿ tot gouverneur der vesting was benoemd, had, met het oog op den overgang des legers last gekregen, zoowel boven als beneden Metz pontonbruggen te doen slaan, die den 12ⁿ gereed waren, doch den 13ⁿ door een sterk wassen der rivier onbruikbaar waren ge-

worden. In den morgen van den 14en hersteld zijnde, kon de passage daarover eerst in den middag van dien dag beginnen. De stad zelf had echter behalve de spoorwegbrug, twee andere vaste bruggen. — De debouchés, zoowel van de vaste als tijdelijke bruggen, komen op den straatweg van Verdun uit, die bij het verlaten van de stad aanvankelijk parallel aan de rivier loopt. — De bruggen gepasseerd zijnde, kon men langs verschillende wegen de plateaux van den linkeroever bereiken.

De zuidelijkste dier wegen die over Longeville-les-Metz en Rozerieulles, splitst zich bij Gravelotte in twee takken, die beide naar Verdun voeren; de ééne over Rezonville, Vionville en Mars-la-Tour; de andere over Doncourt en Etain. Men kon voorts direct de plateaux bestijgen, langs het fort Plappeville, door den zoogenoemden Col de Lessy, waaraan het dorp Amanvillers gelegen is. Langs de noordelijke glacis van het fort St. Quentin, loopt eveneens een voor alle wapens bruikbare weg over Lorrij. De noordelijkste weg eindelijk gaat over Worppy, St. Privat-la-Montagne, en Brie en verder naar Montmedy.

Welke waren nu de beginselen, waarnaar men voor den terugtocht naar Verdun had te handelen.

1°. Het gebruik maken van alle beschikbare overgangen, ten einde zoo spoedig mogelijk het leger op den linkeroever te brengen, opeenhooping te vermijden, dus de overtocht in een zoo breed front mogelijk.

2°. Zich niet meer tot een ernstig gevecht op den rechter oever laten verleiden.

3°. Onmiddellijk alle overgangen over de Seille en de Moezel doen vernielen waarvan de vijand een veilig gebruik zou kunnen maken.

Zien wij nu in hoever de Maarschalk Bazaine in overeenstemming met die zeker nog al elementaire regels handelde.

Reeds den 13ⁿ waren de voorloopers van het Deutsche Leger te Noveant gezien, zooals door verklaringen van notabele inwoners van dat dorp voor den krigsraad is bevestigd. — Dien dag kreeg de Maarschalk van den Keizer de mededeeling, dat de vijand reeds te Pont-à-Mousson en o. a. ter sterkte van 300 man te Corny was.

Niet alleen maken verschillende inlichtingen hem opmerkzaam,

op het blijkbaar streven des vijands om hem op den rechter oever vast te houden, maar zelfs de Keizer telegrafeert hem, „La dépêche que je vous envoie de l'impératrice, montre bien l'importance, que l'ennemi attache à ce que nous ne passions pas sur la rive gauche; il faut donc tout faire pour cela.”

Toch wordt in stede van de spoorwegbrug en de vaste bruggen te benutten, dien dag van den 13ⁿ ongebruikt gelaten; de Maarschalk brengt dien grootendeels door, met het in oogen-schouw nemen en verbeteren der positiën die het 3^e en 4^e corps bij Borny hadden ingenomen; alsof het hier niet op marscheeren in plaats van op stelling nemen aankwam. Zijn chef van den staf ziet hem dien dag zelf niet, daar hij op zijn vraag of de maarschalk niet beter vond zijn hoofdkwartier naar Metz over te brengen, als antwoord den last ontving te Metz te blijven, terwijl Bazaine Borny als hoofdkwartier hield. Reeds dienzelfden dag wordt door de inwoners van Noveant en door spoorwegbeambten, op het zien van vijandelijke troepen telegrammen naar Metz gezonden, om vergunning te vragen de brug te doen springen. Doch zij krijgen op deze en latere dépêches, die tot den 14ⁿ om 10 uur 's morgens verzonden werden, eenvoudig ten antwoord: „Merci,” of „Soyez tranquilles.” Op de vraag door den krijgsraad gedaan, van wie die antwoorden kwamen, hebben de afzenders uit Noveant verklaard, dat die antwoorden steeds ongeteekend waren. En toch was volgens getuigenis van den ingenieur Jaunet en van den beambte Renault, die hangbrug te Noveant zeer gemakkelijk te vernielen geweest. In de bruggen van Magny en Marly over de Seille, en in die bij Ars en Pont à Mousson, over de Moezel, waren wel mijn-kamers, doch slechts die bij Ars was geladen. De verdediging heeft getracht aan te toonen, dat de maarschalk dien dag te Borny zijnde, persoonlijk van die verzoeken uit Noveant en van de met Metz gewisselde dépêches geen kennis heeft gedragen, en uit de verklaringen van den generaal Coffinières evenmin als uit die van den generaal Jarras is het recht duidelijk wat verder met die dépêches is geschied. Doch aangenomen — hoe vreemd zulks ook moge schijnen, — dat zulke belangrijke berichten, niet van Metz naar Borny werden doorgezonden,

dan nog is de schuld van zulke onregelmatigheid toch grootendeels te wijten aan den maarschalk, die zoodanige weinige samenwerking van zijn staf had uitgelokt, ook al ontheft het dezen laatsten van een rechtmatigen blaam niet.

Niet alleen kwamen voor de vernieling der bruggen geen bevelen, noch van den maarschalk, noch van den chef van den staf, doch ook de gouverneur der vesting, tot wier rayon zij behoorden liet die maatregel na. Toen de kapitein der genie Boyenval aan den generaal Coffinières de vraag deed, om de brug bij Ars te laten springen, kreeg hij hierop een weigerend antwoord. Hetzelfde was ten opzichte van de brug van Noveant het geval. De generaal Coffinières heeft, hierover door den krijgsraad ondervraagd, weinig afdoende redenen te geven. Hij zeide, aanvankelijk niet te hebben geweten, dat men reeds van alle offensieve plannen had afgezien, en dat hij gemeend had omtrent dit punt hoogere bevelen te moeten afwachten. Al is nu die opvatting van den generaal Coffinières, die in het hoofdkwartier en met het plan van den Keizer bekend was, ook al te bejammeren, bij wien behoorde die zoo gewichtige maatregel in de eerste plaats te huis? Toch zeker bij den maarschalk of zijn chef van den staf. Ware Bazaine in het hoofdkwartier geweest, hij zou van zulke belangrijke punten van uitvoering niet onkundig gebleven zijn. Het is waar, den 15ⁿ, na Borny, toen men reeds op den linkeroever was, en nadat de vijand dien dag en den volgenden nacht, met het meeste gemak van de bruggen bij Noveant en Ars had gebruik gemaakt, ja toen werd de kapitein der genie Compagnon, door den majoor Sers van den staf, namens Bazaine gerekwireerd, om de spoorwegbrug bij Longeville te vernielen, waarvan dan ook één pijler en twee bogen sprongen. Helaas juist de eenige brug die men had moeten behouden; die toch lag onder het vuur van St. Quentin, en daarmede verloor men eene zoo noodzakelijke veilige communicatie tusschen de beide oevers, die men later na de insluiting met zooveel moeite te herstellen had.

Evenzoo ondoordacht was de keuze der te volgen wegen. Eerst laat in den namiddag van den 13ⁿ gaat de orde voor den marsch van den volgenden dag uit Borny naar den generalen

staf te Metz, wat betreft het 6^e korps, de genie, de artillerie en de verschillende aldaar gevestigde diensten. Die voor het 2e 3e en 4e korps, wordt door den maarschalk direct aan die korpsen, dus met voorbijgang alweer van den generalen staf gegeven. En daarbij wordt eigenlijk slechts voor al die korpsen, na den overtocht der rivier, één enkelen weg aangegeven; want hoewel het 2e, 6e en gardekorps over Rezonville-Mars-la-Tour, de andere 3e en 4e over Doncourt en Etain op Verdun zouden aanrukken, zoo had het geheele leger inderdaad, toch slechts één débouché, daar beide wegen, over een lengte van 15 kilometers samenvallen. Het behoeft niet gereleveerd te worden, dat men zoo doende zich aan de ernstigste gevolgen van opeenhoo- ping ging blootstellen. Waarom werd niet van de andere wegen gebruik gemaakt. Alweer werpt de maarschalk de schuld van dit verzuim op den generalen staf. „Je me suis borné à indi- quer les directions générales”, zegt hij. „C'était à l'état-major à faire les reconnaissances et à désigner aux différents corps, les routes qu'ils auraient à suivre.” Er is eenige juistheid in die verklaring. Zeker een generale staf zorgt voor zulke en nog voor veel minder belangrijke détails van uitvoering. Maar waarom bediende de maarschalk zich niet van den grooten gene- ralen staf te Metz? Juist omdat hij zelf pas sedert één dag het opperbevel had aanvaard, moest hij zich bij dien genera- len staf in het hoofdkwartier meer aangesloten hebben. Zijne moedwillige verwijdering daarvan, en het geven van bevelen buiten dien staf om, ontnemen hem voor een groot gedeelte het recht zich op nalatigheid van die zijde te beroepen. Intusschen is uit de instructie voor den krijgsraad gebleken, dat ook de generaal Jarras, die toch de hier beschouwde bezwaren zeker doorzag, hierin niet met dat initatief gehandeld heeft, dat men van iemand in die hooge, geduchte betrekking kan verwachten. Hoe weinig zijn diensten wellicht ook werden gewaardeerd, het bleef toch plicht, om bij het ontvangen van onhandige be- velen, bezwaren in te brengen. Aangenaam is het zeker niet te zien dat men voorbijgegaan, niet geraadpleegd wordt, maar in de betrekking van chef van den staf, moet men op zulke oogenblikken toch boven persoonlijke gevoeligheid verheven zijn.

Eerst in den morgen van den 14ⁿ, toen alle bruggen gecreed waren, vangt de overtocht aan. Doch tegen 4 uur des namiddags worden de laatste divisieën van het 4e korps die de beweging nog niet begonnen hadden, in hare stellingen aangevallen. In stede van dat gevecht te ontwijken, met het oog op het doel, strijdende terug te gaan tot onder het vuur der fortén waarheen de vijand zich wel gewacht zou hebben te volgen, maakt het 4e korps (Ladmirault) rechtsomkeert, en rukt tot ondersteuning der staandegebleven achterhoede op. Juist wat de tegenpartij verlangen moest. Er ontwikkelt zich bij Borny en Pange een bloedig gevecht, waaraan de maarschalk Bazaine door zich, met zijne, zooals de president van den krijgsraad het uitdrukt, „courage et sang froid habituel”, aan het hoofd der achterhoede te plaatsen, nog grootere beteekenis geeft. Hoe roemvol ook uit een tactisch oogpunt, die strijd bij Borny voor de Franschen moge geweest zijn, hoe men daarbij ook hulde moet brengen aan de dapperheid van den maarschalk, die dien dag door een granaatscherf wordt gewond; hoezeer de generaal Bourbaki ook voor den krijgsraad getuigt, „que dans cette journée, ainsi que dans celle du 16 il a vu le maréchal au feu et que jamais il ne vit figure plus calme et plus sereine”, de handeling van den opperbevelhebber in die oogenblikken getuigt niet voor zijn strategisch doorzicht, of wèl, hij was niet doordrongen van den wil, op den linkeroever over te gaan en Metz te verlaten.

Zijn verdediger Lachaud, over dien dag sprekende zegt: „Si comme on le prétend, le maréchal est un ambitieux, qui se réserve pour je ne sais quelle destinée, s'exposera t-il ainsi? les traitres ne se font pas tuer.” Het is inderdaad een slechte manier om eigen zaken te maken; maar wie zegt dat verborgen voorneemens, geheime drijfveren, die toen nog niet bestonden, eenige weken later, toen de toestanden geheel andere waren, niet zijn gaan werken. In ieder geval, het was een strategische fout den strijd aan te nemen, en zóó door te voeren. Het was hier geen zaak gevechten te winnen, maar wel het den vijand in snelheid af te winnen. Twijfelen kon Bazaine er niet meer aan, of het was den vijand te doen, den terugtocht naar de Maas te beletten.

De gevolgen van den misslag werden nog verergerd door de omstandigheid, dat de generaal Coffinières, buiten weten van den opperbevelhebber aan den vijand een wapenschorsing van 24 uren toestond, waarvan deze gebruik maakte, om veilig, op korten afstand der vesting, zijn troepen naar de overgangspunten bij Ars en Noveant te doen oprukken. Hierover onderzocht, heeft de generaal Coffinières verklaard zoo te hebben gehandeld „par humanité,” om den vijand zijn dooden te laten begraven, zijn geblesseerden achterwaarts te laten brengen.

Des anderen daags gaan de laatste Fransche troepen op den linker Moezeloever over. Doch ook reeds in den morgen van dien dag begint volgens verklaringen van de reeds genoemde getuigen Jaunet en Renault, de Duitsche voorhoede, de brug bij Noveant over te trekken, die trouwens reeds den vorigen dag door eclaireurs was gepasseerd. Evenzoo waren den 13ⁿ reeds afdeelingen cavalerie bij Pont-à-Mousson overgegaan, en was de spoorwegverbinding Chalons-Frouard-Metz reeds zoodanig verbroken, dat het 6e korps, dat van Nancy in aantocht was in zijn geheel Metz niet meer kon bereiken, zijn trein, een gedeelte zijner artillerie en een vierde zijner infanterie moest achterlaten.

De wedloop tusschen de beide legers begint. Doch terwijl aan de Duitsche zijde een bewonderenswaardige inspanning van alle krachten plaats heeft, in het besef van het groote doel dat bereikt moest worden, terwijl men daar overtuigd is van de hooge beteekenis van ieder tijdsdeel, gaan aan de andere zijde de uren nutteloos voorbij. Met geforceerde marschen rukken dien dag de Duitsche korpsen naar Gorze op; de omtrekking der vesting langs het zuiden teekent zich meer en meer. Het kritieke oogenblik van den veldtocht is daar.

Toen in den morgen van den 15ⁿ het Fransche leger zich in beweging stelde, ondervond men dadelijk onoverkomelijke bezwaren van een opeenhooping en verwarring, die zich wel noodwendig moesten voordoen, bij eene colonne waarvan de lengte langs één weg met haar treinen en impedimenta, niet minder dan 40 uren zou hebben bedragen. Om hierin eenigszins te ontmoet te komen, geeft de maarschalk Bazaine dien morgen den

last, op de plaats, den grooten proviandtrein te ontbinden en de vivres onder de troepen te verdcelen. Ware die maatregel tijdig den vorigen dag genomen, misschien had ze doeltreffend kunnen werken, want aangezien door de zorg van den intendant en chef Wolff, te Verdun groote konvooien levensmiddelen gereed stonden, was het niet noodig voor een tiental dagen vivres meê te nemen. Met twee dagen vivres in den randsel, en vier dagen in de gewone voorraadwagens, was men op onvoorziene gebeurtenissen berekend geweest. Uit de verklaringen van den intendant en chef Wolff en uit de overgelegde journalen van de intendanten bij de korpsen, is echter gebleken, dat in de orders van den 13ⁿ slechts voorgeschreven was, voor drie dagen vivres in den randsel meê te nemen, zoodat den 15ⁿ de troepen 's avonds slechts voor één dag vivres zouden overhouden, terwijl noch aan den generalen staf, noch aan de intendance orders waren gegeven, om op de gewone voorraadwagens voor vier dagen vivres meê te voeren. Nu, op dit oogenblik was de order tot ontbinding van den grooten trein gevaarlijk, daar men op marsch gebrek aan vivres zou hebben kunnen krijgen, want het verdeelen van den voorraad over de korpsen, was ondoenlijk op het laatste oogenblik. De intendant en chef ad interim, Préval, — (de chef der intendance Wolff, was naar Verdun vertrokken) — wees den maarschalk op de onuitvoerbaarheid van zijn order, aangezien reeds een gedeelte der groote proviandcolonne in het defilé bij Gravelotte was gekomen, en de terugzending daarvan de verwarring en opeenhooping zou verergeren. Hij vond de maatregel zoo ongerijmd, dat hij op een schriftelijke order aandrong, die dan ook gegeven en voor den krijgsraad is overgelegd. Zij heeft echter geen andere uitvoering kunnen krijgen, dan dat een gedeelte van den grooten trein te Ban St. Martin achterbleef.

We kunnen hier een woord van lof niet weêrhouden voor de inspanning en de intelligentie, waarmede die beklagenswaardige Fransche intendance, zich in die moeitevolle dagen van hare taak kweet. Men heeft met recht zooveel ophef gemaakt van de uitmuntende legerverpleging bij de Duitschers, en zeker was daar alles methodiek en met zorg voorbereid. Maar hoe-

veel gemakkelijker is het niet, bij goede organisatie en voldoende personeel, een leger te verzorgen, dat volgens bepaalde gegevens van basis tot basis vooruitrukt, waar men behalve den voorraad waarop gerekend is, telkens nieuwe bronnen vindt; waar eenheid en harmonie in de bevelen heerschen; dan daár waar men óf geen óf tegenstrijdige óf verwarde orders ziet geven, waar met ieder uur de plannen en de daaruit voortvloeiende bewegingen veranderen, en dat van massa's van honderdduizenden, waar telkens de vijand zich tusschen u en uwe bronnen plaatst. Wanneer men dan nog ziet hoe te midden van die chaos een leger geen gebrek lijdt, dan moet men de menschen dubbel waardeeren, naarmate men de instellingen en de omgeving waarin ze werkten te meer moet afkeuren.

De afmarsch van de plateaux was bepaald op den 6ⁿ 's morgens ten half zes ure. Op dat oogenblik verlaat de Keizer het hoofdkwartier, om vooruit te gaan naar Châlons en wordt de maarschalk daarmee vrijer in zijn bewegingen. Hij maakt er dadelijk gebruik van om den marsch tot in den namiddag uit te stellen. Hij heeft verklaard zoo te hebben gehandeld, dewijl er 's nachts eene dépêche was ingekomen van den maarschalk Le Boeuf, verzonden om 11 uur 's avonds, waarin deze meldt, dat hij nog slechts twee divisiën en een gedeelte zijner artillerie bij zich hebbende, den opperbevelhebber in overweging geeft te wachten tot zijn corps geheel zou vereenigd zijn. Doch die opmerking geschiedde, omdat Le Boeuf vermeende dat men den vijand te gemoet rukte, slag ging leveren dus. Bazaine wist echter zeer goed, dat het Pruisische leger dien morgen de plateaux nog niet bereikt had, dat de weg naar Verdun geheel vrij was, dat het zaak was spoed te maken. De generaal Frossard, die met het 2e corps den linkervleugel vormde, had dienzelfden nacht de aanwezigheid van Duitsche voorloopers in de defilés van Gorze gesignaleerd, en 's morgens van den 16ⁿ wist de maarschalk Bazaine, dat de Duitsche divisiën Stulpnagel en Buddenbrock, te samen ongeveer 30,000 man, dat dorp gepasseerd hadden. Hij wist dus dat het gevaar op zijn linkervleugel bij lang dralen dreigend zou worden. Toch neemt hij niet de minste maatregelen, om de débouchés naar de zijde van

Gorze te bewaken, zich voldoende tegen verrassing te vrijwaren. Was het hem ernstig te doen Verdun te bereiken, welke handelingen bleven hem te doen? We weten allen, dat hij, die eene omtrekking doet, zich in netelige positie bevindt, indien hij vóór de omtrekking voltooid is, ernstig wordt aangevallen. Waar was ooit beter gelegenheid dien strategischen regel te bewijzen dan hier, waar men, den gedeeltelijk over den Moezel getrokken vijand, met overmacht kon aangrijpen, en op een hoogst gevaarlijk défilé kon terugwerpen. Die Deutsche voorhoede is daar aan een groot gevaar ontsnapt. Na haar op de rivier teruggeworpen te hebben, had men ruim baan gehad, den marsch kunnen voortzetten. Of wèl, men kon achter de défilés van Gorze met den linkervleugel, 2e en 6e corps, een flankstelling ingenomen hebben, en begunstigd door het terrein den vijand gemakkelijk zoolang opgehouden hebben, dat inmiddels de rest des legers den vereischten voorsprong zou hebben gekregen. Immers in het front had men geen enkelen vijand. Geen van beide handelwijzen wordt door Bazaine gevolgd. Hij laat niet eens de défilés voldoende bewaken.

Ook om 10 uur 's morgens deboucheert dan ook de Deutsche voorhoede, en valt ondanks een hoogst vermoeienden marsch langs schier onbruikbare wegen, dadelijk verrassend, de divisie Forton van het 2e corps aan. Het gansche 2e en 6e corps is weldra in den strijd gewikkeld. Het is waar op dat oogenblik geeft de maarschalk bewijzen van besluitvaardigheid en van tactischen blik op een gevechtsveld, door onmiddelijk het 3e en 4e corps omvattend op den rechtervleugel te doen ingrijpen. Hier toch dreigde het gevaar het meest, vermits volgens loffelijke, bij de Duitschers overal gevolgde methode, versche corpsen — het 9e en 10e en de 5e en 6e cavalerie-divisie die bij Pont à Mousson waren overgegaan, — van Chambley met versnelde marschen op het kanon aanrukten en den Franschen rechtervleugel trachtten op te rollen. Niet alleen werd de vijand tot staan gebracht, maar zelfs zijn linkervleugel werd teruggeworpen. Ook in die oogenblikken gaf de maarschalk blijken van persoonlijken moed, ja meer dan een opperbevelhebber past. Diens plaats toch is niet met de sabel in de vuist in de mêlée, zooals we hem aantreffen bij de be-

roemde cavalerie-charge van Mars-la-Tour. Langs de geheele linie Rezonville-Mars-la-Tour ontspint zich in den namiddag een der bloedigste gevechten van den ganschen veldtocht, en waarin de telkens herhaalde onstuimige aanvallen op die localiteiten, met evenzoo bewonderenswaardige volharding op alle punten worden afgeslagen; bewonderenswaardig vooral, als men bedenkt dat aan Fransche zijde dezelfde troepen streden, die den 14ⁿ bij Borny vochten.

Doch waarom laat de maarschalk in stede van een op den rechtervleugel behaald voordeel met kracht door de reserve te doen vervolgen, die reserve juist naar den linkervleugel oprukken? Hij heeft verklaard, dat hij voor zijn terugtochtsweg beducht was. Maar was het hem dan uit de richting en de kracht der Duitsche aanvallen niet duidelijk, dat de vijand niets liever verlangde dan hem juist op Metz terug te werpen?

Met een verlies van circa 17,000 man, — dat des vijands was niet minder — bivouakkeerden de Franschen in hun stellingen, en hadden geen terrein verloren. Hoewel dus weer in tactischen zin die veldslag geen neêrslag kan genoemd worden, ja abstract beschouwd, meer op een overwinning geleek; Bazaine kon er nu niet meer aan denken, langs den zuidelijken, of liever langs de beide zuidelijke wegen den aftocht naar Verdun voort te zetten. Er is dikwerf over het al of niet winnen van dien slag getwist. De zaak is deze: Stel u voor dat ge met den trein op een bepaald uur wilt vertrekken; ik kom u uit een zijstraat bij den jasslip vasthouden; ge geeft me een pak slaag, doch loopt den trein mis, wat ik beoogde. Zoo hier. Het Fransche leger had weer een *dag* verloren; de vijand was een groote schrede verder tot het doel, het terugdringen op Metz. Nog ééne groote inspanning en men zou ook de noordelijke uitgangen bereiken, het *hek* sluiten, de muis in den val hebben.

Wat den maarschalk den vorigen dag verzuimd had, het terugwerpen des vijands in de defilés, of het zoo snel mogelijk uitwijken langs den noordelijken weg, waarom werd dit niet den volgenden dag dadelijk ondernomen? Het tactisch voordeel van den vorigen dag, de uitmuntende geest der troepen,

gaven hoop op succes. In stede daarvan, geeft Bazaine 's nachts de orders tot het innemen eener achterwaartsche stelling, op het plateau van Plappeville. In zijn rapport den 16e 's avonds van Gravelotte aan den Keizer verzonden, deelt hij hem den uitslag mede, en als reden voor dien terugtocht. „Les vivres sont aussi rares que les munitions; je suis obligé de me reporter sur la ligne des Vigneules à Lessy pour me ravitailler. Il est probable selon les nouvelles, que j'aurai de la concentration des armées du prince, que je me verrai obligé de prendre la route de Verdun par le Nord.”

Was die reden geldig? was ze overwegend? wat in de eerste plaats die munitie-aanvulling betreft, had inderdaad de commandant der artillerie, de generaal Soleille, die bij de charge van Mars-la-Tour, door een val van zijn paard was gewond, dien avond door den kolonel der artillerie Vasse St. Ouen aan den maarschalk het bericht gezonden, dat het munitie-verbruik dien dag zoo aanzienlijk geweest was, dat men het op bijna de helft kon stellen. Die mededeeling was echter niet gegrond op een nauwkeurig onderzoek, maar was slechts een globale schatting van den generaal. En die schatting was helaas zeer overdreven. Uit de voor den krijgsraad afgelegde verklaringen van de commandanten der verschillende corps-artilleriën blijkt, dat van de 106,000 granaten en 17 millioen patronen, die het leger bij zijn vertrek uit Metz met zich voerde, den 16^e 's avonds nog 80,000 granaten en 16 millioen patronen aanwezig waren, zoodat de artillerie hoogstens $\frac{1}{4}$ de infanterie $\frac{1}{10}$ harer munitie had verbruikt. Had de maarschalk in plaats van zich maar dadelijk bij die mededeeling neêr te leggen, die door geen officieële bescheiden werd gestaafd, en die voor zijne plannen van het grootste gewigt was, zich dienzelfden avond doen inlichten, door de hoeveelheid munitie door officieren van zijn staf te doen opnemen, hij zou tot andere gegevens gekomen zijn. Hij wist dat de generaal Soleille ziek, buiten staat was zijne gewone vereischte activiteit aan den dag te leggen. De generaal Soleille heeft voor den krijgsraad bekend, dat de mededeeling mededeeling door den kolonel Vasse St. Ouen namens hem aan Bazaine gedaan, gebaseerd was op eigen indrukken

van het slagveld; dat hij pas laat in den nacht de nauwkeurige opgave van de officieren van zijn staf had gekregen. Hij had intusschen tevens aan den maarschalk in overweging gegeven, om nog dienzelfden nacht gevulde caissons uit Metz te laten halen, die in ieder geval 's morgens het leger hadden kunnen bereiken. De maarschalk stelde echter dien maatregel tot den volgenden dag uit. Haast scheen hij dus met den afmarsch niet te willen maken. Het zonder verder onderzoek aannemen van de mededeeling van den generaal Soleille, het zich daarop beroepen voor zijn terugtocht naar Metz, hebben den krijgswaad en met eenig recht doen besluiten, dat de mededeeling hem niet onwelkom was. Den volgenden dag zendt de generaal Soleille aan den opperbevelhebber eene nota, met helaas dezelfde voorbarigheid opgemaakt en waarin hij wijst op den geringen munitievoorraad van Metz, zeggende: „que les vivres et les munitions faisaient défaut”, terwijl hij eenige dagen later 22 Augustus, na degelijker onderzoek aan den maarschalk schrijft, dat het leger weer zoo goed voorzien is als bij het begin van den veldtocht.

Evenzoo beroept de Maarschalk zich, voor het niet hervatten van den marsch op den 17ⁿ, op gebrek aan vivres. Ja, indien de maatregel den 15ⁿ bevolen, het ontbinden van den proviandtrein had uitgevoerd kunnen worden, was in die verontschuldiging eenigen grond geweest, doch den 16ⁿ was een gedeelte van dien trein reeds te ver op de plateaux, terwijl de intendant en chef verklaart, dat de trein van het groote hoofdkwartier alleen, reeds voor meer dan anderhalven dag vivres voor het gansche leger had. Uit de rapporten van de intendanten bij de korpsen blijkt verder dat de troepen bovendien nog voor één dag vivres in den randsel hadden gekregen, enkele korpsen voor twee dagen. De hoofdintendant Wolff had daarenboven reeds den 16ⁿ 's morgens rapport uitgebracht over zijn zending naar Verdun en berigt dat dáár de convoien met voldoende voorraad gereed stonden. De Maarschalk Bazaine heeft verklaard dat zijn bezwaar minder was gelegen in absoluut gebrek aan vivres, dan wel in de moeielijkheid, ze over de troepen te verdeelen, dat hij in zijn berichten aan den Keizer van den

16ⁿ 's avonds ook maar gesproken had van „*principalement la difficulté* git, dans la diminution, des parcs de reserve et des vivres” maar dat hij trouwens zijn dépêche had verzonden onder den indruk van den veldslag. Hij moest bekennen dat het hem later gebleken is, dat noch gebrek aan munitie, noch aan vivres hadden belet den marsch den 17ⁿ te vervolgen.

En terwijl hij nu in eene dépêche van den 17ⁿ naar Châlons schrijft: „Je pense pouvoir me mettre en marche après demain,” zegt hij tegen officieren van zijn staf: „il faut sauver l'armée française et revenir sous Metz.” Een nootlottig hinken alzoo op twee gedachten. Zijn onderbevelhebbers Bourbaki en Canrobert geven voor den krijgsraad als hun gevoelen te kennen, dat men den 17ⁿ den marsch over Briey zeer goed had kunnen voortzetten, men had nog een voorsprong van 24 uren; immers eerst laat in den middag van den 18ⁿ heeft de vijand St. Marie aux Chênes bereikt.

Hoewel in zijn dépêche van den 16ⁿ aan den Keizer, Bazaine gezegd had, terug te moeten gaan in de lijn Vigneulles-Lessy, begrijpt hij dat een stelling zoo dicht onder de forten, moeielijk zou te rijmen zijn, met zijn mêedeeling van een succès. Hij besluit daarom positie te nemen, iets meer voorwaarts, tusschen Rozerieulles en St. Privat. Het grootste gedeelte van den namiddag van den 17ⁿ gaat voorbij, met het plaatsnemen der troepen in die stelling, zoodat bijv. eerst laat in den avond het 6e korps (Canrobert) op den rechtervleugel (St. Privat) aankwam. Voor een herstel van krachten zijner troepen kan dus die 17^e Aug. ook niet gediend hebben.

De positie, die het fransche leger, den 18ⁿ 's morgens had ingenomen, vereenigde in zich vele tactische vereischten voor defensieve stellingen. Het front en de linkervleugel werden grootendeels gedekt, door de beek, die bij Ars in de Moezel valt. De eigenlijke frontlijn liep langs den rand van de westelijke hellingen der plateaux van Rozerieulles en Amanvillers. Men trof er de volgende goed te verdedigen localiteiten in aan: van den linker naar den rechter vleugel het „bosch van Vaux,” de pachthoeven „point-du-jour,” St. Hubert, Moscon, Leipzich, la Folie, het kasteel Montigny la Grange, het dorp Amanvillers en op

den rechter vleugel St. Privat-la-Montagne. De flauwe hellingen gaven aan de artillerie een gunstige uitwerking. Al die terreinvoorwerpen en de kale gedeelten der hellingen waren in den namiddag van den 17ⁿ nog versterkt door tirailleurloopgraven, evenals door het creneleren der zandsteen muurtjes, waarmede in die streken dorpen en hoeven omgeven zijn. De Niëlsche tactiek vond hier de ruimste toepassing. Het inwendige en de rug der stelling werden gedekt door de forten St. Quentin en Plappeville.

Uit een zuiver tactisch oogpunt had de stelling ook een paar groote nadeelen. Vooreerst het boschrijke terrein vóór het front, dat niet alleen het schootsveld, vooral tegenover den linker vleugel beperkte, maar tevens een scherm vormde, waarachter de aanvaller tamelijk gedekt, zijn opmarsch betrekkelijk dicht vóór de stelling kon uitvoeren. Ten tweede: had de positie weinig diepte, doordien de plateaux een steile afhelling hadden, naar het Oosten; het circuleeren van reserven was daardoor bezwaarlijk. Ten derde: was de rechter vleugel niet, althans weinig verzekerd aangeleund. Wél had men achter St. Privat nog de zandgroeven van Jaumont, doch deze laatsten hadden volstrekt niet de beteekenis, die Palikao, in de kamers er aan gegeven heeft, toen hij mededeelde dat die groeven, door de lijken van gansche ruiteregimenten des vijands, strijkmaat waren gevuld geworden. Die rechter vleugel zweefde zooals men zegt in de lucht.

Eindelijk liep de hoofdterugtochtsweg geheel achter den linker vleugel, hetgeen *in het algemeen* een minder gelukkige gesteldheid is, dewijl daarmee het gevaar voor afsnijden van dien weg grooter wordt. Dat het overzicht voor den opperbevelhebber werd bemoeielijkt door het geaccidenteerde boschrijke terrein is waar, doch wáár zal dat niet het geval zijn, bij een opstelling van meer dan 100,000 man. Zoo'n veldslag wordt meer een reeks van gelijktijdige gevechten. Alles te zamen was de positie sterk te noemen, en doet abstract beschouwd, wat keuze aangaat, den franschen generalen staf eer aan.

Met de opstelling der troepen was het echter een ander geval. Hoewel men in den regel de reserven plaatst in de nabijheid van den terugtochtlijn, was zulks hier onoordeelkundig. Voor-

eerst was die terugtochtslijn, op den linker vleugel gelegen, buitengewoon sterk doordien zij onder het bereik van het fort St. Quentin lag, om niet te spreken van de daaraan gelegen goed te verdedigen dorpen Rozerieulles en Moulins-les-Metz. Maar buitendien het was duidelijk, dat hier de aanvaller de bedoeling niet had, zijn tegenpartij van Metz af te snijden. De eigenlijke sleutel der positie, was dan ook veeleer de rechter vleugel, St. Privat, gelegen aan het eenigst vrij gebleven débouché, den weg naar Briey. En juist die vleugel was bezet door het zwakste korps, het 6e, dat slechts $\frac{3}{4}$ zijner infanterie te Metz had kunnen brengen, incompleet was aan artillerie en te Rezonville het meest geleden had. Het was te voorzien dat tegen dien rechter vleugel 's vijands hoofdaanvallen zouden gericht worden, en de reserve diende dus minstens gedeeltelijk, à portée van dit punt te worden opgesteld. In plaats daarvan was ééne brigade van de infanterie der garde te Châtel St. Germain, de andere te St. Quentin opgesteld, met de nog overschietende divisie grenadiers der garde, de artillerie der garde, 4 batterijen, en de geheele reserve artillerie, 96 vuurmonden.

Het ligt buiten ons bestek, de wisselvalligheden van dien reusachtigen strijd van den 18ⁿ te bespreken, we moeten er slechts datgene uit opteekenen, wat het meerder of minder beleid van den opperbevelhebber op dien dag kenmerkt.

Reeds ten 6 ure in den morgen ontvangt de maarschalk Bazaine berichten van het 3e en 6e korps, waaruit het duidelijk was, dat een ernstige aanval te wachten stond. Sterke vijandelijke afdeelingen trokken aan de zijde van Gravelotte noordwaarts. Om 9 uur zendt de maarschalk Le Boeuf eene dépêche, waarin op die steeds zich meer en meer teekenende omgaande beweging gewezen wordt en reeds om 10 $\frac{1}{4}$ uur, geeft de maarschalk Canrobert bericht van het verschijnen van vijandelijke troepen te Valleroy. Hij krijgt hierop van Bazaine ten antwoord: „dat het 6e korps, voor het geval St. Privat ernstig wordt aangevallen, stand moet houden, om aan den rechter vleugel gelegenheid te geven van front te veranderen, om de positiën te gaan innemen, die de generale staf bezig was te verkennen.” „Je ne voudrais pas y être forcé par l'ennemi — zegt Bazaine — et si

ce mouvement s'exécute, ce ne sera que pour rendre les ravitaillements plus faciles, donner une plus grande quantité d'eau aux animaux et permettre aux hommes de se laver." Dat de maarschalk Canrobert vreemd opgekeken moet hebben van zulk een verward bevel, is te begrijpen. „Stand houden om aan den rechtervleugel de gelegenheid te geven van front te veranderen." terwijl hij zelf die rechtervleugel is; en op het oogenblik dat zijn corps reeds in levendig vuurgevecht is gewikkeld, wordt hem alleen het wel is waar verkwikkend, maar hier toch weinig geruststellend vooruitzicht geopend, op eene groote waschpartij. Bazaine verschijnt niet op het terrein, om de positie zijner corpsen in oogenschouw te nemen, met hun commandanten te spreken, en zich rekenschap te geven van den toestand. Wel laat de generaal Jarras de paarden van den staf zadelen, en den maarschalk vragen wanneer hij denkt op te stijgen, doch Bazaine blijft tot half vier 's middags te Plappeville. Het eenige wat hij in den morgen laat doen, is de sous-chefs van de staven der divisien ontbieden bij den sous-chef van den generalen staf, den kolonel Lewal, ten einde eene opnamestelling te gaan uitzoeken. Alweer dus is de leidende gedachte „teruggaan op Metz." Aan den commandant der reserve den generaal Bourbaki, laat hij om 10 uur door zijn ordonnance-officier, den kapitein de Mornay-Soult weten, dat hij vrij was in zijn bewegingen, en oprukken kon, wanneer en waarheen hij zou noodig achten. Zeker een wat al te elastieke opdracht aan een reserve-commandant.

Om half één meldt Canrobert aan Bazaine, dat zijn corps in levendig gevecht is gewikkeld, doch dat de schaarschte van munitie hem dwingt zijn vuur slepende te houden. Bazaine draagt den overbrenger van dit bericht, den kapitein de Bellegarde, op, aan den maarschalk Canrobert te zeggen, dat aan den generaal Bourbaki order zal gegeven worden, om eene divisie van de garde te doen oprukken, zoodra de aanval ernstiger wordt, en dat de generaal Soleille bevel zal krijgen een batterij 12 ponders te zenden, terwijl bovendien het 6e corps zijn caissons in het reserve-park kan laten vullen.

Om één uur komt een nieuwe boodschap van Canrobert mel-

dende, dat hij zal stand houden tot het uiterste, doch dat zijne munitie opraaft, en hij nog niets gekregen heeft.

Om half drie zendt Canrobert den kapitein de Chalus naar het hoofdkwartier met de mededeeling, dat de toestand van het 6e corps critiek wordt; dat de stukken slechts één schot om de twee minuten kunnen doen, tegen een overstelpend vuur; dat hij dus dringend om munitie en ondersteuning verzoekt, en den kapitein de Chalus heeft opgedragen zelf versterking mee te brengen. Eerst toen besluit Bazaine de reeds vóór twee uren beloofde divisie te zenden, en machtigt de Chalus vier volle caissons van Plappeville mee te nemen. Doch hij trekt het eerste gedeelte dier order weer in, zooals hij voor den krijgsraad verklaart, op grond van een briefje, dat op dat oogenblik ingekomen zou zijn, waarin gemeld werd dat alles goed ging bij het 6^e corps. Dat briefje — de maarschalk heeft het niet kunnen overleggen — zou, meende hij zich te herinneren, gekomen zijn van Bourbaki, die echter verklaart nimmer zoodanige inlichting gegeven te hebben, hetgeen ook niet waarschijnlijk is, vermits de generaal Bourbaki op dat oogenblik van den strijd van St. Privat niets kon waarnemen. Hoe zou als alles bij het 6^e corps naar wensch ware gegaan, Canrobert voor de tweede maal zoo dringend om ondersteuning hebben gevraagd.

Eerst nu, tegen half vier stijgt de maarschalk te paard, en begeeft zich naar het plateau van St. Quentin. Hij neemt den generaal Jarras en het grootste gedeelte van zijn staf niet mede, hoewel zulks met het oog op de uitgebreidheid van de linie, hem in staat zou hebben gesteld, beter op de hoogte van de wisselvalligheden van den strijd te blijven. De krijgsraad heeft het den chef van den staf tot een ernstig verwijt gemaakt, dat hij niet ook zonder bepaald bevel, zich op het terrein begaf, waar zulk een beslissende handeling werd afgespeeld.

In stede van zijn aandacht vooral te vestigen op den rechtervleugel, vanwaar hij immers zulke alarmeerende berichten had ontvangen, schijnt Bazaine slechts bezorgd over zijn linker-vleugel, die toch in bijna onaantastbare positie verkeerde, en niet kon omgegaan worden, of de aanvaller kwam in de vallei,

die in alle richtingen door het vuur van forten en vesting on-
veilig was. Op het plateau krijgt de opperbevelhebber een met
potlood geschreven briefje van Canrobert, die hem schrijft dat
zijn vuur nagenoeg is uitgedoofd en hij niet meer zal kunnen
stand houden. Dat briefje is zonder antwoord gebleven.

Inmiddels had de generaal Bourbaki het ernstige van den toe-
stand inziende, om 3 uur zijne divisie grenadiers laten oprukken
naar le Gros chêne waar ze tegen 4 uur was aangekomen. Op
dat uur passeert de majoor de Beaumont van den staf van Bour-
baki den opperbevelhebber, die hem staande houdt, en hem voor
zijn generaal de order meêgeeft, dat de garde kon inrukken en
naar Metz teruggaan, en dat de maarschalk Canrobert hiervan
moest worden verwittigd.

Ten opzichte van die aan den majoor de Beaumont gegeven
order voor de garde, zijn lijnrecht tegenstrijdige verklaringen
afgelegd. Terwijl aan de ééne zijde de majoor de Beaumont ver-
zekert, dat de maarschalk de woorden gebruikte: „la garde doit
rentrer”, dat hij de order zelf voor den maarschalk herhaalde,
dewijl ze hem onverklaarbaar voorkwam, beweert Bazaine dat
hij zou gezegd hebben: „la garde doit *rester*,” en de kapitein
de Mornay-Soult bevestigt dit. Het is geen klein verschil *rentrer*
of *rester*, en tegenover deze tegenspraak heeft de krijgswaad
niet anders kunnen doen dan het bevel in verband brengen
met andere wijzigingen. En vermits nu de kapiteins Lacale en
de Saucy van den staf van Bourbaki verklaren dat zij op weg
naar „le Gros Chêne”, den maarschalk voorbijrijdende, door hem
werden geïnterpelleerd met de woorden: „C'est inutile de con-
tinuer, la garde va *rentrer* dans ces campements”: zoo wint
de waarschijnlijkheid veld, dat de majoor de Beaumont wel
degelijk goed verstaan had.

Die order bereikt echter den generaal Bourbaki niet, aan-
gezien inmiddels tegen half zes de kapitein La Tour du Pin
en de majoor Pesmes van den staf van het 4^e corps de hulp
van de garde waren komen inroepen, om een retour offen-
sief in het centrum te ondersteunen. Bourbaki had zich hierop
met de divisie grenadiers in beweging gesteld, en tevens order
gezonden, aan de reserve-artillerie te St. Quentin, om op te

rukken. Hoewel deze in den snelsten gang komt opdagen, deboncheert ze eerst tegen half acht tegenover Amanvillers, toen de terugtocht van het 4^e en 6^e corps reeds was aangevangen. De artillerie van het 6^e corps, die nog slechts eenige schoten kon doen, neemt eene achterwaartsche stelling op den weg van Saulny tegenover St. Privat, terwijl de achterhoede van de garde en twee batterijen van de reserve, op den weg van Châtel tegenover Amanvillers in batterij komen. Door een zeer werkzaam, welgericht vuur brengen zij de aanvallers tot staan en dekken den terugtocht van het 6^e corps. Die van het 4^e corps werd door de divisie grenadiers van de garde beschermd.

Dat ingrijpen van de garde is dus een daad geheel van eigen initiatief van haren aanvoerder geweest. Doch de eigenlijke rechtevleugel bleef den ganschen dag aan eigen strijdkrachten overgelaten. Geen andere ondersteuning kwam, als de 4 door den kapitein de Châles meëgenomen caissons en 2 reserve batterijen, die om 4 uur door den generaal Soleille afgezonden, nog slechts in batterij konden komen, om de vervolging te helpen stuiten, in vereeniging met de 4 door Bourbaki gegeven batterijen. Dat ongelukkige 6^e corps had met bewonderenswaardige taaiheid de onstuimige aanvallen afgeslagen eerst van de Pruissische garde, daarna ook nog van het tiende en het Saksische corps, en slechts 66 stukken tegen 260 van den vijand in batterij kunnen brengen. Die cijfers zijn welsprekend! En dat, terwijl nagenoeg de geheele reserve artillerie den ganschen dag werkeloos te St. Quentin achterbleef, evenals de tien regimenten reserve-cavalerie. Om 8 uur 's avonds was de strijd over de gansche linie geëindigd en gingen de Fransche corpsen in goede orde terug, in de linie Vigneulles-Lessy.

Frankrijks geschiedenis had voor hare annalen een glorierijken dag gewonnen. Tegen eene overmacht van meer dan 100,000 man, en eene verpletterende meerderheid aan artillerie, had het door de gevechten van den 14ⁿ en 16ⁿ reeds zoo zwaar beproefde leger stand gehouden, zonder één stuk geschut, één adelaar te verliezen. Jammer maar, dat vaandels, die voor zooveel bloed niet te koop waren, later met één pennestreek den overwinnaar in handen vielen. En dan leest men nu nog

in de leerboeken het oude „*lieu commun*” dat de Fransche soldaat alleen voor den aanval deugt, zoo spoedig gedemoraliseerd is bij nederlagen. Trouwens, dat weerspreekt de gansche oorlog van 70.

Maar hoewel de houding van Bazaines leger zelfs den vijand erbied afdwong, hoewel dáár bij St. Privat iedere Franschman kon vallen, met de woorden op de lippen „*tout est perdu fors l'honneur*”, die glorie was onvruchtbaar; de vijand had nu ook het laatste debouché in bezit, de ijzeren cirkel om Metz was gesloten. De laatste telegrafische gemeenschap, die met Thionville, was om 7 uur verbroken, het leger van Frankrijk afgeoneden; en dan is die sterile glorie met een verlies van zooveel duizenden te duur betaald.

De maarschalk schijnt in den afloop van den strijd geen teleurstelling te hebben gezien, zooals wel blijkt uit de verklaringen van officieren van zijn staf, aan wie hij 's avonds, toen ze om bevelen vroegen, zou gezegd hebben: „*Ne vous chagrinez pas, ce mouvement de retraite devait être fait demain matin; vous le faites douze heures plus tôt. Indien dat toch zijn plan was, had hij zijn leger een verlies van 14,000 man kunnen besparen.*”

Na den 18^e Aug. is de toestand van het Rijnleger een andere geworden. Er kan nu geen sprake meer zijn van een aftocht naar Verdun, waarbij men den vijand vóór is. Het leger *is ingesloten*, het vraagstuk een ander. Om Metz nu te verlaten, zal men zich moeten doorslaan. En dat doorslaan, waarover het groote publiek zoo gemakkelijk doorslaat, is eene operatie, die volgens ons bescheiden gevoelen weinig goede kansen oplevert. Het is zoo ligt gezegd: „men kan toch uit het middelpunt met overmacht op ieder punt van den cirkel doorbreken.” Ja, als het een wiskunstige cirkel ware, eu de macht zoo bewegelijk dat men inderdaad dat ééne punt verrassend kon bereiken. Maar massa's van honderdduizenden werpt men niet als een enkel bataljon van het centrum naar dien omtrek, die 3 á 4 uren van u verwijderd, in korten tijd een geduchte linie van versterkte terrein-voorwerpen is geworden; een linie die u met iedren pas, dien ge haar nadert, meer en meer overvleugelt.

Wij worden in dat gevoelen gesterkt, als we zien, hoe later ook bij Parijs de energiekste uitvallen zijn mislukt. „Maar bij gedeelten doorslaan is toch mogelijk?” Dat stemmen wij toe. Maar waartoe moet dat leiden?, waarheen moeten die verspreide brokstukken? Rondzwerven als roerloze schepen, om zich ten slotte in zekeren zin dood te loopen, de vlucht te zoeken in kleine vestingen? Er hebben zich b. v. bij Sedan zulke kleine afdeelingen doorgeslagen. Montmedy en Longwy hebben zulke zoogenaamde „isolés” moeten opnemen, doch de geschiedenis van de insluiting dier vestingen vermeldt weinig goeds van zoodanige versterking. Neen, eenmaal ingesloten, wordt het niet alleen problematiek, of men in tactische orde als een georganiseerd leger nog het gerebrancheerd kamp voor goed zal kunnen verlaten, maar wij gelooven dat het ook *meestal* geen zaak is; dat men juist omgekeerd, als men het open veld moet ruimen, zijn toevlucht tot zulke vestingen als Metz moet nemen. Maar. . . . er dan een ander gebruik van moet maken als de maarschalk Bazaine er van gemaakt heeft. Of wel een leger van buiten moet op het juiste oogenblik, op de *juiste* plaats den vijand in den rug aangrijpen om u de hand te reiken. Een zeer subtile combinatie toch zeker; want komt een van beiden te laat, dan hebt ge de meeste kans *twee* nederlagen in plaats van een enkele te ondergaan.

Vatten wij nu de gebeurtenissen sinds den 12ⁿ Aug. samen, dan blijkt daaruit, dat de maarschalk Bazaine *niet* al het mogelijke gedaan heeft om de voorgenomen operatie, den aftocht naar Verdun te doen slagen.

Hij laat zich den 14ⁿ te Borny vasthouden. Hij verzuimt de middelen aan te wenden, die hij den 13ⁿ reeds bezat tot overgang op den linkeroever, de vaste bruggen. Met onbegrijpelijke lichtvaardigheid laat hij na zich te overtuigen van de maatregelen en marsch-dispositiën die zijn staf beraamd heeft; en die staf vergoedt niet door eigen initiatief, wat de bevelhebber verzuimt te bevelen. Hij laat den 15ⁿ en een gedeelte van den 16ⁿ verloren gaan. Hij vrijwaart zich niet tegen omtrekking op zijn linkervleugel. Hij verwaarloost de gelegenheid hem den 16ⁿ gegeven, om den vijand in de defilés van Gorze terug te werpen, beroept zich voor zijn werkeloosheid op den 17ⁿ op een gebrek

aan munitie en vivres dat niet bestaat. Op den 18ⁿ verschijnt hij veel te laat op het slagveld, waar toch het hevigst kanonvuur hem roept. Hij schijnt slechts bezorgd voor zijn terugtochtsweg, laat zijn rechtervleugel den ganschen dag aan eigen zwakte over, zijn reserven ongebruikt. Hij ontvangt de tijding, dat na een wanhopigen strijd van 9 uren zijn laatste debouché verloren is met onverschilligheid. Kortom, uit alles blijkt dat hij de voorkeur gaf aan een manoeuvreeren om Metz, boven een terugtocht naar de Maas.

Welnu, in dat alles zien wij wel termen om zijn strategisch beleid scherp te veroordeelen, hem te beschuldigen van niet doordrongen geweest te zijn, van de groote verantwoordelijkheid die op hem rustte; van gebrek vooral aan voortvarendheid en konsekventie in het doorvoeren van een eens aangenomen plan, van een allernoodlottigst hinken op twee gedachten; maar van kwade trouw ten opzichte van de Regeering en van zijn land, ontbreken dunkt ons, tot dusverre nog de onwraakbare bewijzen.

Wanneer men al de handelingen van een legeraanvoerder, ieder gesproken woord, ieder onder den indruk des oogenblikks gegeven order later aan de uitkomst gaat toetsen, zal het wel met uitzondering van enkele oorlogsgenieën, den meesten moeilijk vallen te *bewijzen*, dat er geen fouten, geen grove fouten zijn begaan; maar nog moeilijker, te *bewijzen* dat die fouten niet *opzettelijk* zijn begaan. Tot zoodanig strenge verantwoording worden gelukkig slechts zelden aanvoerders van een *veld*leger geroepen.

Wij kunnen het begrijpen, dat de maarschalk Bazaine voorliefde had voor het manoeuvreeren om Metz; zulk een sterke positie *moet* aantrekkingskracht op een geslagen leger uitoefenen. Maar waarom dan ook niet als opperbevelhebber zijn Souverein ronduit verklaard, *dat* hij dit plan verkoos? Waarom *dat* plan dan niet met meer eenheid doorgevoerd, waarom dan het Fransche leger niet die in dat geval nuttelooze gerechten van den 14ⁿ, 16ⁿ en 18ⁿ Aug. bespaard? Dat is onzelfstandig, zwak. Voor zulk een ongeschiktheid voor de geduchte betrekking van opperbevelhebber, kan men iemand ontslaan; de geschiedenis

vonnist zulke bevelhebbers en stelt ze tot een voorbeeld, waaraan de hoogsten in ieder leger zich spiegelen moeten, opdat niet duizenden de lijdens worden van de onkunde van enkele leiders. Maar moet *hier* al de krijgsraad uitspreken? Er zijn in den oorlog van 1870 wel meer voorbeelden van een dralen en weifelen van hooge bevelhebbers, dat de rampspoedigste gevolgen had.

De maarschalk Mac-Mahon b.v. was van gevoelen, dat het leger van Châlons op Parijs moest teruggaan, dewijl hij, na de ondergane nederlagen, het niet in staat achtte het open veld te houden tegenover de zegevierend vooruittrekkende Duitsche legers. De minister van Oorlog telegrafeert hem echter uit Parijs, dat hij in overleg met de Keizerin, dien terugtocht afkeurt, dewijl men dan aan de bevolking der hoofdstad, niet langer Frankrijks neêrlagen zou kunnen verbloemen, en in zulk geval het ergste voor de dynastie zou te vreezen wezen, dat hij hem dus dringend verzocht, van dit voornemen af te zien, en te trachten door een krachtige diversie in den rug van het leger van Frederik Karel, Bazaine los te maken. Niet dan met den grootsten weerzin laat Mac-Mahon zijn eigen plan varen; hij was reeds te Rheims, toen hij nog aarzelde en met dralen een tijd verloor, die het leger van den Kroonprins zich ten nutte heeft gemaakt om hem in te halen. Die maarschalk heeft zich voor de traagheid van zijn marsch trachten te rechtvaardigen, door te zeggen, „dat hij de overtuiging had, zijn ondergang tegemoet te gaan, dat hij daarom zoo weinig haast maakte.” Dus voor de belangen eener dynastie, gaat hier dan ook een Fransch leger volgens eigen verklaring van zijn aanvoerder den ondergang tegemoet; die aanvoerder handelt daarbij ook niet met die voortvarendheid, die hij had kunnen en moeten ontwikkelen, om de hem opgedrongen operatie te volbrengen; eene operatie, die nog alleen door snelheid gelukken kon. Mag men hier dan niet, waar de belangen eener dynastie vooropgesteld worden, evengoed het groote roflante woord bezigen: „il y avait toujours la France”; dat de maarschalk Bazaine hooren moest, toen hij zich op dynastie belangen beriep? waarom is Sedan zoo gemakkelijk vergeven, waar men voor Borny, Rezon-

ville en St. Privat zoo overbiddelijk streng geweest is? Is het eene onheil niet evengoed als de andere het gevolg geweest van onvastheid, weifeling, het hangen aan een ander plan dan hetgeen men te volvoeren had.

Men heeft zich er niet toe bepaald de opperleiding van den maarschalk Bazaine tot en met den 18ⁿ Aug. te noemen eene hoogst gebrekkige, maar ook een trouwelooze. „Hij wilde te Metz blijven om persoonlijke, om politieke redenen heet het.” En *dat* komt ons niet alleen niet *bewezen* voor, maar wij vragen: Hoe *kon* de maarschalk Bazaine *toen reeds* ook maar eenigszins vermoeden, dat daardoor voor hem een politieke rol zou openvallen? Onze meening is daarom, dat tot en met den 18ⁿ Aug. in 's maarschalks handelingen geen termen nog aanwezig zijn, om hem voor een *krijgsraad* ter verantwoording te roepen; dat dus deze periode niet in de acte van beschuldiging *had moeten* voorkomen.

Wij zeiden zooeven: „Of een leger van buiten moet op het juiste oogenblik, op de juiste plaats den vijand in den rug aangrijpen”, dan bestaat er eenige kans om den ijzeren cirkel te breken. En die eenige kans te wagen, was het plan waartoe te Châlons werd besloten, of liever dat aan den Keizer en Mac-Mahon werd opgedrongen door den minister van Oorlog in overleg met de Keizerin, op wier dringende verzoeken Napoleon den 18ⁿ 'smorgens had geantwoord: „Je me rends à votre opinion.”

Tot het welslagen van die gecombineerde operatie was de eerste eisch: volkomen overeenstemming en samenwerking van de aanvoerders der beide legers. Waar een van beide óf moedwillig, óf uit besluiteloosheid aan die samenwerking tekort deed, daar kon hij den ander de grootste tegenspoeden berokkenen. En dát de maarschalk Bazaine dit willens en wetens zou hebben gedaan, dat hij niet alleen de schuld zou hebben te dragen, van den ondergang zijns eigen legers, maar ook van dien van Mac-Mahons leger, is een der hoofdpunten van de acte van beschuldiging.

Om ons van de waarde van zoo zwaar een aantijging rekenschap te geven, is het noodig na te gaan, in hoeverre de berichten die Bazaine van zijn toestand en van zijn voornemens

aan den Keizer en aan Mac-Mahon gaf, de waarheid, de geheele waarheid behelsden, en waar zulks niet het geval was in hoeverre het dan aannemelijk is, dat hij hen te goeder trouw op een dwaalspoor bracht, een dwaalspoor dat te Sedan moest eindigen.

Reeds den 17ⁿ 's morgens, had de Keizer aan den maarschalk Bazaine de vraag gericht: „Dites moi la vérité sur votre situation afin de régler ma conduite ici.” In plaats van gebruik te maken van de toen nog bestaande telegrafische verbinding, geeft Bazaine er de voorkeur aan, in den nacht den commandant Magnan van zijn staf, naar Châlons te zenden, ten einde, zooals hij voor den krijgsraad verklaart, beter uitvoerig den stand van zaken te kunnen blootleggen.

Over die zending van den commandant Magnan, ligt een geheimzinnig waas. Zijne verklaringen voor den krijgsraad zijn, waar ze niet bepaald dubbelzinnig schijnen, zoo onbepaald, dat de waarheid of de waarschijnlijkheid is moeten worden gedistilleerd uit vergelijking met meer stellige getuigenissen. Op de vraag: welke de instructiën waren, die hij voor zijne zending had ontvangen, heeft Magnan geantwoord: „dat, hoewel de maarschalk Bazaine toen nog altijd van plan was, zijn terugtocht te volbrengen naar Verdun, hij hem echter niet had opgedragen, den Keizer een bepaalden weg aan te geven dien hij dacht te volbrengen; dat hij dienaangaande nog niet beslist was.” Doch tevens verklaart hij: „dat Bazaine hem en den intendant Preval, die gelijktijdig naar Thionville vertrok, had opgedragen zooveel mogelijk het rollend materieel van de lijn der Ardennen, te concentreeren bij de grensplaatsen, meer bepaald bij Montmedy.” De intendant Preval bevestigt zulks en voegt er bij: dat de maarschalk hem zijn voornemen te kennen gaf, naar het noorden uit te wijken, en hij hem daarom last gaf, te Longuyon grooten voorraad bijeen te brengen.

Het is dus niet waarschijnlijk, dat zooals Magnan beweert, de maarschalk toen nog in het onzekere zou zijn geweest omtrent zijn te volgen aftochtsweg. Hij schijnt wel degelijk toen reeds besloten dien over Montmedy te nemen, en dan is het niet goed aannemelijk, dat hij den commandant Magnan *niet* zou hebben opgedragen, van dit zijn voornemen te Châlons

kennis te geven De krijgswaad tracht die waarscbijnlijkbeid aan- te toonen uit nog eene andere omstandigbeid : In eene depêche namelijk van Bazaine van den 19ⁿ aan den Keizer lezen we : „Je compte toujours prendre la route du Nord, et me rebattre par Montmedy, sur la route de St. Menebould à Châlons, si elle n' est pas fortement occupée, dans le cas contraire je continuerai sur Sedan et même Mezières pour gagner Châlons.” En, zegt de krijgswaad: dat woord „*always*” duidt aan, dat er reeds sprake geweest moet zijn van een uitwijken naar het noorden, en dan kan dit niet anders dan door tusscbenkomst van den commandant Magnan zijn geweest.

Maar dan vergeet de krijgswaad dat Bazaine reeds den 16ⁿ, zooals wij gezien hebben, had getelegrafeerd. „Il est probable que je me verrai obligé de prendre la route de Verdun *par le Nord*.” Deze gevolgtrekking is dus niet juist.

Behalve de mededeeling van 's maarschalks plannen, had Magnan nog rapport uit te brengen aangaande den toestand des legers bij Metz, en die toestand wordt door hem als zeer netelig, ja als bijna hopeloos gescbetst. Hij legt daarbij een nota van den generaal Soleille over, waarvan de conclusie is, dat het leger niet rekenen kan op den lokalen voorraad, maar groote aanvulling uit Parijs zal behoeven. Wel zegt de maarschalk, dat hij aan die nota volstrekt niet dat alarmeerend karakter had willen zien toegekend, dat men er te Châlons aan gegeven had; dat die nota wel wat voorbarig was, aangezien de generaal Soleille daarbij niet had gerekend op de dagelijksche productie van munitie te Metz; „nous nous sommes tirés d'affaires, ce qui prouve que nous ne devions pas être considérés comme perdus,” zegt hij. Maar waarom dan zulk een ontmoedigende mededeeling? Ze kon immers te Châlons overijlde besluiten uitlokken. Het tafereel dat Magnan van den toestand ophing, was zoo zwart, dat Mac-Mahon drie dagen later aan Rouher zijn vrees uitte, dat hij toch te laat zou komen, om Bazaine te helpen, dat diens leger door gebrek dan toch reeds zou zijn overgeleverd.

En welk is het antwoord dat de commandant Magnan zijn chef zal hebben terug te brengen? Ook dienaangaande is zijn

verklaring weinig helder, onvolledig en draagt den schijn alsof hij het gewicht van zijn zending zooveel mogelijk wil verkleinen. Hij beweert namelijk, dat de Keizer hem enkel voor den maarschalk volmacht zou hebben meegegeven, tot het doen van mutatiën in de hoogere rangen. Indien zijn opdracht zoo weinig bteekenend ware geweest, zou dan de Keizer zijn vertrek uit Châlons hebben bericht aan Bazaine met de woorden: „Commandant Magnan, parti pour Rheims et Thionville, arrivera ce soir.” Uit de verklaringen van den maarschalk Mac-Mahon en uit een brief van den 19ⁿ van den commandant Magnan zelf aan den minister van Oorlog, is dan ook met genoegzame waarschijnlijkheid aangetoond, dat, hoezeer het geheugen van Magnan op dit punt en op andere hem in de steek laat, hij bij zijn vertrek uit het kamp op den 18ⁿ wel degelijk *moet* geweten hebben, dat men te Châlons had besloten Bazaine tegemoet te rukken. Het wordt nog waarschijnlijker als wij zien, hoe na een samenspraak met Magnan te Montmedy, de hoofd-intendant Wolff de proviand-colonnes van Verdun op Montmedy doet dirigeren. Die wetenschap was voor den maarschalk Bazaine van het grootste gewicht en we moeten dus zien, in hoeverre Magnan zijne missie volbrengt.

Den 18ⁿ, om 12³/₄ uur verlaat hij Châlons en komt om 9 uur te Hayange op 7 kilometer van Thionville. Dáár vernemende dat de weg Metz-Thionville opgebroken, die tusschen Hayange en Thionville onveilig is, keert hij zonder zich hiervan te overtuigen of te trachten op andere wijze door te komen, terug tot Charleville. Den volgenden dag vertrekt hij van hier om 11 uur, komt zonder oponthoud te Thionville, doch toen was de lijn Thionville-Metz die 's nachts hersteld was, sinds een uur weer opgebroken. Hij spreekt met den kolonel Turnier en keert daarop onverrichter zake naar Montmedy terug. Voor den krijgsraad heeft de commandant Magnan de volgende gronden aangevoerd, voor die vreemde itinéraire: Vooreerst de onmogelijkheid om Metz te bereiken. Maar van den kolonel Turnier had hij kunnen vernemen, dat voor geïsoleerde personen, de communicatie volstrekt niet onmogelijk was, dat dagelijks boden, zooals de getuigen Dechu en Flahaut, de

doctoren Felizet en Le Maître ; ja dames zelf de liniën passeerden. (Trouwens onder het zwakke geslacht vindt men er in zulke toestanden veelal die van het avontuurlijke zoo'n afschrik niet hebben. Waarom zendt Magnan niet één bode? De kolonel Turnier herinnert zich niet of Magnan naar de mogelijkheid daartoe gevraagd heeft. Diens verklaringen schitteren ook niet door helderheid; de gebeurtenissen schijnen op het geheugen van dien krijgsman, zooals we later nog meer zullen zien, een allerverdoovendsten invloed te hebben gehad. Magnan beroept zich verder op het weinig belang der mededeelingen, die hij te doen had; op de noodzakelijkheid, om de concentratie van vivres en munitie te Charleville te gaan surveilleeren. Doch geen dezer argumenten is door den krijgswaad steekhoudend gevonden. De commandant Magnan, stond algemeen bekend als een officier van buitengewone intelligentie en van een persoonlijken moed, die boven alle verdenking was. Indien *hij* dus niet meer moeite deed om Metz te bereiken, en de maarschalk van zijn kant, uit een brief van Turnier wetende, dat zijn adjudant te Thionville was, dezen geen bode zond dan ziet de krijgswaad hierin den wil van den maarschalk, om zich te isoleeren, ten einde geen pressie van buiten op zijn plannen te zien uitoefenen. Die gevolgtrekking gaat onzes inziens te ver. Men kan dat veronderstellen, maar mag het, waar het niet *bewezen* is, niet uitspreken. „Qui prouve trop, prouve, niet, „rien,” maar „prouve mal.” Dus omdat zijn adjudant niet meer moeite doet, om hem te rejoigneeren, wordt gezegd: dat zal wel op *no* geheime verlangen geweest zijn.” Maar als Bazaine zich dan zoo wilde isoleeren, had hij immers in dit geval den commandant Magnan in het geheel niet naar Châlons behoeven te zenden, die handeling is toch van hem zelf uitgegaan.

Doch zien we verder welke andere communicatiën inmiddels tusschen de beide legercorpsen plaats grijpen.

Hoevel nog den 20^e Mac-Mahon aan den minister had geschreven dat hij onkundig was aangaande den weg dien Bazaine zou kiezen, en meende in het kamp te moeten blijven, totdat hij daaromtrent zekerheid zou hebben, besluit hij op het vernemen dat de Duitsche voorloopers op 40 kilometer van het kamp

zijn genaderd, zich des anderen daags in beweging te stellen, en aan den avond van den 21ⁿ is hij dan ook te Rheims. Nog op dit oogenblik geeft hij aan Rouher als zijn gevoelen te kennen, „dat hij den terugtocht naar Parijs verkieslijk acht, en dan ook als hij geen antwoord van Bazaine krijgt, die richting weer denkt in te slaan.”

Hij had namelijk den 19ⁿ Aug. om 3 uur 35 minuten aan zijn collega de volgende dépêche verzonden: „Si comme je le crois, vous êtes forcé de battre en retraite, je ne sais à la distance où je suis de vous, comment vous venir en aide, sans découvrir Paris; si vous en jugez autrement, faites le moi savoir.”

En daarop komt juist den 22ⁿ om 10 uur 's morgens de dépêche van Bazaine aan den Keizer, de eerste na den slag van St. Privat, gedateerd 16 Aug. 9 uur 25 minuten en verzonden den 20ⁿ waarin na het relaas van den slag, de reeds door ons aangehaalde woorden voorkomen: „je compte toujours prendre la direction du Nord et me rebattre par Montmédy.”

En nu geeft Mac-Mahon de orders om den volgenden dag, den marsch naar het noorden voort te zetten, waarbij ongelukkig weer een dag, dien van den 22ⁿ verloren gaat. Doch den 20ⁿ verzendt Bazaine nog drie dépêches: eene aan den Keizer, eene aan den minister en eene aan Mac-Mahon.

Aan den Keizer: „Mes troupes occupent toujours les mêmes positions; l'ennemi paraît établir des batteries, qui doivent servir à appuyer son investissement” en verder eene opgave van geblesseerden.

Aan den minister: „Nous sommes sous Metz, nous ravitaillant en vivres et en munitions. L'ennemi grossit toujours et paraît commencer à nous investir. J'écris à l'empereur, qui vous donnera communication de ma lettre. J'ai reçu dépêche du maréchal Mac-Mahon, auquel j'ai répondu, ce que je compte pouvoir faire dans quelques jours.”

En eindelijk aan Mac-Mahon „J'ai dû prendre position près de Metz, pour donner repos aux soldats, et les ravitailler en vivres et en munitions. L'ennemi grossit autour de moi, et je suivrai très probablement pour vous rejoindre, la ligne des places du Nord, et vous prévenirai de ma marche, si toutefois je puis l'entreprendre sans compromettre l'armée.”

Dus hier voor het eerst, en juist aan den aanvoerder van het leger van Châlons maakt Bazaine die gewichtige bijvoeging, „Je vous préviendrai” enz. en de voorwaarde „si toutefois je puis l'entreprendre.”

Maar die dépêche heeft Mac-Mahon nooit ontvangen. Dit is zeker wel een der geheimzinnigste punten van het proces, en we moeten er daarom een oogenblik langer bij stilstaan. Wij hebben hier allereerst te maken met de verklaringen door Mac-Mahon zelf afgelegd. Op de vraag: „of hij ná de dépêche van den 19ⁿ aan den Keizer nog andere dépêches had ontvangen van Bazaine, is het antwoord: „Je n'ai reçu aucune autre dépêche.” En op een nadere vraag of hij dan geen dépêche van den 20ⁿ had ontvangen, en of die niet van dien aard was, dat ze invloed op zijn marsch-dispositiën moest uitoefenen. „Je ne me rappelle pas avoir reçu la dépêche du 20 Août, et il me semble, qu'il est impossible qu'elle ait pu m'échapper, car elle aurait certainement modifié mes mouvements vers Metz.”

Hoewel die verklaring hier wordt gegeven door den president der Republiek en wiens eerlijkheid bovendien boven verdenking stond, is ze natuurlijk op zich zelf onvoldoende: „Jo ne me rappelle pas,” en „il me semble,” daarop kan een krijgsraad niet beslissen. De vraag bleef: „is die dépêche verzonden”? zoo ja, hoe kwam het dat de maarschalk Mac-mahon ze *niet* kreeg. Was dat Bazaines schuld? Is het te *bewijzen*, dat hij gezorgd heeft, dat ze niet op hare bestemming kwam, of te *bewijzen*, dat het zijne bedoeling was dat anderen daarvoor zorgden?

De instructie heeft aan het licht gebracht, dat die dépêche van den 20ⁿ tegelijk met de beide andere te Metz zijn ter hand gesteld aan zekere vrouw Imbert en aan den politieagent Flahaut, die tevens een brief van den generaal Coffinières aan den kolonel Turnier bracht. Deze laatste zendt de drie dépêches door den commissaris van politie Guyard, aan den commandant van Longwy, den kolonel Massaroli. Eene tweede expeditie geeft Turnier mede aan den élève van de polytechnische school Bazelaire, die naar Parijs vertrok, en die ze dan ook den anderen dag aan het telegraafkantoor te Givet opgaf. De dépêche aan

den Keizer wordt door Masseroli direct verzonden, De Keizer krijgt die te 2 uur 12 minuten. Evenzoo krijgt de minister de zijne om 2 uur 20 minuten. Maar wat gebeurt met die derde dépêche?

In het hoofdkwartier te Châlons was de kolonel Stoffel van den generalen staf, chef van de afdeeling „Berichten en inlichtingen.” Op diens verzoek, waren bij het leger te velde de inspecteurs van politie Rabasse en Miès uit Parijs gedelegeerd, en dezen waren door hem naar Longwy gezonden, om berichten van Bazaine te krijgen of tot Metz door te dringen.

De kolonel Massaroli stelt aan die gedelegeerden de dépêche ter hand; zij telegrafeeren ze naar Stoffel, onder bijvoeging dat ze het origineel later zullen overhandigen. De dépêche is te Rheims angekommen, aangezien de minuut aan het bureau is teruggevonden met de afteekening: „Reçu de Longwy (het uur niet vermeld) Rheims, fait.” Ook de minister van Oorlog heeft het duplicaat door den heer de Bazelaire gekregen, doch onnoodig geacht dit aan Mac-Mahon door te zenden, daar hij vermoedde dat de inhoud hem reeds bekend was.

Welnu, de kolonel Stoffel beweert zoodanige dépêche nooit te hebben ontvangen. Zijn verklaringen zijn zeer verward. Hij zegt, dat men, daar hij een eind ver van het hoofdkwartier woonde, die dépêche zeer goed dáár direct kan hebben bezorgd.

Doch nu komen den 26ⁿ Rabasse en Miès terug in het hoofdkwartier, en beiden houden vol dat zij toen het origineel aan den kolonel Stoffel zouden hebben ter hand gesteld, die zou geantwoord hebben: „Je vais les porter au Maréchal.” Stoffel verklaart zich dat niet te herinneren; dat het mogelijk is geweest, dat hij bij de vele gewichtige werkzaamheden weinig waarde gehecht heeft aan de papieren, die zijne agenten hem terugbrachten en niet meer weet wat daarvan geworden is, en zegt omtrent die zoo belangrijke zaak: „n'avoir que des souvenirs confus.” Dat de krijgsraad cene zoodanige verantwoording onvoldoende heeft gevonden, is begrijpelijk. Reeds had het Rapport van den generaal Rivière, dat het uitgangspunt voor den krijgsraad was, beslist gezegd, dat die dépêche tweemaal door den kolonel Stoffel was verduisterd, en die handeling ge-

noemd: un acte inoui." Die beschuldiging heeft tot een zeer betreurenswaardig incident aanleiding gegeven, naardien, toen de krijgsraad hem op dat rapport wees, de kolonel Stoffel antwoordde: „Je n'ai pas l'intention d'attaquer le rapport, car à cet égard, je partage le sentiment de l'armée, que le rapporteur a tenté de déshonorer; sentiment qui est un profond mépris et le plus grand dédain."

Voor die belediging een magistraat in den vollen krijgsraad aangedaan, is de kolonel Stoffel zwaar gestraft geworden. Maar geheel in het midden latende, in hoever die hoofdofficier *willens* *ou* *vetens* de bewuste dépêche achter hield, kunnen we hier de opmerking niet weêrhouden, dat het rapport Rivière, inderdaad een pijnlijken indruk maakt, hier en op andere punten.

De rapporteur is geen rechter. Wat de krijgsraad na onderzoek zeggen kan, mag niet reeds à priori gezegd worden. Het rapport had een eenvoudig relaas moeten zijn, van de punten die den maarschalk Bazaine ten laste werden gelegd; zonder parti-pris, zonder hartstocht. Het had na aanwijzing in welke *voorgeschreven* plichten de maarschalk was tekort gekomen, enkel het besluit daaruit moeten trekken, dat hij voor een krijgsraad moest terecht staan. Maar het gaat veel verder; het maakt overal veronderstellingen, beoordeelt het karakter en de geheime gedachten van den maarschalk, zaken die men niet weten *kon*: het anticipeert op de uitspraak van den krijgsraad. Dat is discipline ondermijnend, dat sticht kwaad; voor den rapporteur, brigade-generaal, was Bazaine nog maarschalk van Frankrijk. Met die ongelukkige dépêche doet zich nóg een raadselachtig incident voor: De getuigen Rabasse en Miès beweren namelijk, dat zij in den nacht van 25 op 26 Aug. in het hoofdkwartier werden gebracht bij den kolonel d'Abzac van Mac-Mahons staf, aan wien ze de dépêches zouden hebben laten lezen; dat hij daarop zou hebben geantwoord: „dat de inhoud daarvan reeds vóór twee dagen bekend was." De kolonel d'Abzac verklaart zich daarvan niets te herinneren. Geconfronteerd met de gedelegeerden, houdt Miès vol, hem zeer goed te herkennen, beschrijft het vertrek waarin hij hem aantrof, den ordonnance-officier die hem bij den kolonel bracht, en die in den slaap gewekt, hem half gekleed ontving. Ongelukkigerwijze is juist

die officier, de kapitein Marescalchi, tijdens het proces met een zending naar Birmanië. Nog al in de buurt en zeker zeer toevallig! Miës geeft zooveel juiste details, dat men in de ontkenning van den kolonel d'Abzac een dier toevallige absenties van geheugen moet zien, die mogelijk, maar zeer te bejammeren zijn.

En welke conclusie wordt nu uit die duistere zaak getrokken. Deze: De kolonel Stoffel zal wel niet uit eigen beweging zoo gehandeld hebben. Wie anders dan de maarschalk Bazaine had er belang bij, dat een bericht, dat den maarschalk Mac-Mahon zijn marsch kon doen staken, niet terecht kwam. De handeling van Stoffel was dus om Bazaines geheime wenschen te believen. Is die gevolgtrekking niet te stout, waar men overigens geen enkel spoor van geheime overeenstemming tusschen den maarschalk en den kolonel Stoffel vindt? Maar buitendien, het is nog zoo zeker niet dat die *depêche* den marsch van het leger van Châlons zou hebben gearrêteerd, aangezien vóór de enquête de maarschalk Mac-Mahon heeft verklaard, dat hij, al ware de *depêche* tot hem gekomen, toch waarschijnlijk zijn marsch naar de Maas zou hebben vervolgd: „*sauf à voir une fois arrivé ce qu'il y aurait à faire.*” Dat klopt wel niet precies met hetgeen hij later, zooals we zagen, voor den krijgsraad zegt: maar laat toch juist daarom twijfel omtrent den invloed toe, die het bericht zou gehad kunnen hebben.

Wat daarvan ook zij, Bazaine heeft naar ons gevoelen tot dusverre zijn collega niet naar Metz *gelokt*; dat spreekt de *depêche*, die hij dan toch *verzonden* heeft, tegen. En dat zijn berichten niet stilliger zijn omtrent den vermoedelijk te volgen weg, is toch voor een onpartijdige te begrijpen. Zooals de maarschalk Canrobert zegt: „*à la guerre on est deux,*” de tweede is de vijand; hier eigenlijk *drie*, wat de zaak nog ingewikkelder maakt. Bij samenkomsten van massa's van honderdduizenden, waarbij men een vijand heeft terug te slaan, kan men moeilijk uur en plaats zoo juist aangeven als bij een eenvoudige rendez-vous.

Doch zoo Bazaine zijn wapenbroeder niet lokte naar den rand des afgronds, er blijft ons thans over te zien, in hoever, *toen hij wist* dat zijn collega naderde, hij alle aarzeling afwierp,

en het mogelijke van zijn kant deed om de operatie te doen slagen.

De vraag is: „wanneer heeft Bazaine bepaald kennis gedragen van de nadering van Mac-Mahon?” We hebben helaas hier weêr te maken met een dépêche-verwarring. Volgens eene verklaring van den kolonel Lewal van den staf, is den 23ⁿ tegen 2 à 3 ure 's middags bij hem een bode gekomen, die hem eene dépêche overhandigde in den vorm eener cigarette. Ze bij den maarschalk gebracht hebbende, zou deze gezegd hebben: „attendez, nous allons voir ce que dit cette dépêche.” Bazaine las daarin dat Mac-Mahon in aantocht was, waarop Lewal uitriep: „maréchal il nous faut partir tout de suite.” „Tout de suite, c'est bien tôt,” was 's maarschalks antwoord; maar over twee dagen zou men aftrekken. Bazaine verzocht den kolonel Lewal nog niet over de dépêche te spreken, hetgeen deze dan ook tot ná den 26ⁿ naliët. Toen was geheimhouding niet meer noodig en had hij ná den ongelukkigen afloop van dien dag aan den kolonel d'Andlau gezegd: „Mon cher colonel, c'est bien plus triste que vous ne le pensez, car nous avons des nouvelles de Mac-Mahon, qui se dirige de notre côté.” Die dépêche nu, verzonden den 19ⁿ en luidende: „Reçu votre dépêche du 19; suis à Rheims me porterai demain sur Montmedy,” zegt Bazaine niet te hebben gekregen. Voor de enquête heeft hij eerst beweerd dat er eene vergissing plaats had met een bericht den 29 ontvangen; later dat hij wél den 23 eene dépêche had gekregen, die van den 19ⁿ namelijk: „Si, comme je le crois, vous êtes forcé” enz. De ordonnanceofficier de Mornay-Soult, met wien Bazaine er in de krijgsgeschiedenis over sprak, en die tegenwoordig was bij het onderhoud van den maarschalk met Lewal, bevestigt 's maarschalks beweren. Ongelukkig is de overbrenger der dépêche niet terug te vinden, hoewel Bazaine aan Lewal had opgedragen hem bij zich, of in het oog te houden.

De instructie heeft echter aangetoond, dat de verklaring van den maarschalk en van zijn ordonnanceofficier onjuist zijn. Vooreerst is de dépêche van den 19ⁿ niet den 23ⁿ, maar wel den 20ⁿ aangekomen, zooals blijkt uit de getuigenis van den veldwachter Déchu, die ze aan het telegraafbureau te Metz bezorgde,

vanwaar ze onmiddellijk door den Directeur Vasselaïs aan Bazaine werd ter hand gesteld. Op het origineel der dépêche, door Vasselaïs overgelegd, vindt men de minuut van Bazaines antwoord, gedateerd van den 20ⁿ, en door Flahaut naar Thionville gebracht. Verder was de dépêche van den 19ⁿ in cijfers en kon dus niet vlotweg, in tegenwoordigheid van Lewal gelezen zijn. Tegenover die overtuigende argumenten, heeft de maarschalk zijn eerste verklaring herroepen en gezegd, dat zijn geheugen hem aanvankelijk had misleid, dat hij gemeend had zich te herinneren, dat het den 23ⁿ en niet den 20ⁿ was, waarop hij het bericht van den 19ⁿ had ontvangen, en zijn ordonnans-officier was, door het spreken over de zaak, in dezelfde dwaling gekomen. Doch, in ieder geval, de Maarschalk herinnert zich niet den 23ⁿ een bericht ontvangen te hebben van zoodanigen inhoud, als de Kolonels Lewal en d'Andlau getuigen. Hij houdt vol dat ze zich met een bericht van den 29ⁿ vergissen. Doch hoe komt het dan, dat zoo toevallig in overeenstemming met die aan Lewal gedane toezegging, den 24ⁿ en 25ⁿ, de dispositiën worden genomen voor den afmarsch des legers op den 26ⁿ? Bazaine beweert dat dit volstrekt geen uitvloeisel was van eene dépêche, als door Lewal bedoeld wordt; dat hij immers dat plan reeds had, het reeds aan den Keizer en Mac-Mahon had aangekondigd. Hoewel de krijgsraad de zedelijke overtuiging meende te kunnen hebben, dat Bazaine dus reeds den 23ⁿ wist dat Mac-Mahon naderde, het materieële bewijs ontbreekt, doordien noch de kolonel Lewal, noch een ander den overbrenger heeft kunnen aanwijzen. De cigarettevorm was die welke de comm. Magnan, die toen te Montmedy was, gebruikte, doch ook deze verklaart, zich van eene dépêche, als hier bedoeld wordt, niets te herinneren. Toen aan Canrobert gevraagd werd, wat hij over die dépêche-zaak dacht, was diens antwoord: „Mon Dieu les malheurs s'étant appesantis sur nous, on a attaché à tout une énorme importance. Les uns ont dit que le maréchal Bazaine, connaissait la marche du mar. Mac-Mahon. Les autres ont dit le contraire. Je suis de ces derniers. Je crois que le maréchal Bazaine n'avait pas reçu l'avis de cette marche à la date du 26.”

Edelmoedige verklaring, van den man, dien Bazaine den 18ⁿ zoo in den steek had gelaten. Zien wij thans in hoeverre nu die sortie van den 26ⁿ, als ernstig gemeend kan beschouwd worden.

Na den 18ⁿ was, zooals wij zagen, het doorbreken op den linkeroever hoogst moeielijk geworden. De vijand had dáár alle beheerschende punten sterk bezet. Dit bracht er toe, een uitweg op den rechter oever te zoeken. Twee richtingen kon men dan inslaan. Naar het zuidwesten om de Vogesen te bereiken; of naar het noorden naar Thionville, om dan langs den spoorweg der Ardennen, naar het centrum des lands terug te trekken. Men had dan echter nog eens de Moezel te passeeren en een gevaarlijken flankmarsch langs de grenzen te volvoeren. Die bezwaren achtte Bazaine zoo groot, dat hij nog 's avonds van den 25ⁿ, aan Le Boeuf zeide, de voorkeur te geven aan de zuidelijke richting. Op de vraag van den krijgsraad, waarom hij dan toch den 26ⁿ de richting Thionville koos, heeft hij geantwoord, dat hij daardoor een nuttige diversie kon maken, *voor het geval* een hulpleger in aantocht was. En toch zou, volgens zijn gevoelen, de bewuste dépêche Stoffel, den aanmarsch van Mac-Mahon gearrêteerd moeten hebben. Hier is dus óf tegenspraak, óf wel Bazaine moest uit een nadere tijding reden hebben te gelooven dat Mac-Mahon toch op marsch gegaan was.

De voor de operatie van den 26ⁿ, aanvankelijk genomen dispositiën, schijnen met zoodanige wetenschap in overeenstemming. Voor het 6^e corps wordt een trein georganiseerd. Een afzonderlijk cavaleriecorps wordt den 24ⁿ geformeerd om den marsch te eclaireeren; de bagages worden tot een minimum gebracht. Behalve de beide vaste bruggen, waren 's avonds van den 25ⁿ nog 5 pontonbruggen gered. Eindelijk, in den nacht van 25 op 26, worden de marschbevelen uitgevaardigd. Het leger zou om 5 uur, in den morgen, den overgang op den rechteroever aanvangen, en trachten te deboucheeren, op de plateaux voorwaarts van St. Juliën. Toch wijzen in die dispositiën reeds enkele leemten op besluiteloosheid.

Vooreerst wordt geen pontontrein meêgenomen, niettegenstaande men weêr op den linkeroever zal moeten overgaan, en het dan

toch niet beleidvol is, zich te verlaten op den eenigen vasten overgang, de brug van Thionville. Bazaine tracht dit te verklaren door te beweren dat hij rekende op de door de Duitschers geslagen bruggen. Wij Hollanders noemen dat „buiten den waard rekenen”; en wat voor een waard, die Pruisen van 1870; ze hadden den maarschalk toch nog maar weinig gewend aan zulke onwillekeurige belofdheden. Voorts zouden de bespanningen ontbroken hebben. Ook dit argument heeft de krijgsraad weerlegd, door aan te toonen dat te Metz 12.000 paarden van verschillende convooien waren ingesloten, behalve die van burgergeleiders, dat men daaronder ruimschoots de noodige bespanningen voor een pontontrein had kunnen vinden.

Indien er reeds eenige aarzeling bij den maarschalk bestond, komt eene omstandigheid die nog versterken. In den vroegen morgen van den 26^{en}, spreekt de generaal Coffinières met den generaal Soleille over de voorgenomen operatie, en beiden zijn van oordeel, dat het oogenblik voor het verlaten van Metz nog niet gekomen is, de vesting was nog niet in voldoende weerbaren staat, en de positie op dit oogenblik, voor het leger zoo geschikt, om 's vijands verbindingslijn te bedreigen. Zij vervoe-gen zich bij den opperbevelhebber en deelen dien hun bezwaren mede. Uit de verklaring van den generaal Coffinières blijkt, dat deze toen reeds kennis droeg van de vermoedelijke nadering van Mac-Mahon; Bazaine sprak daarover met de beide generaals. En toch zwijgen ze er alle drie over in den gewichtigen krijgsraad, die later op den dag met de corpscommandanten wordt gehouden. De maatregelen die de maarschalk *na* dit onderhoud met de generaals Coffinières en Soleille neemt, toonen aan, dat hij niet meer een bepaalden aftocht, slechts eene demonstratie op het oog had. Immers wilde de eerste kaus van slagen hebben, zoo waren daarvoor de vereischten, *snelheid* en *verrassing* van de tegenpartij. Om den vijand te verrassen, had men de voorbereidende maatregelen, in den nacht, zoodanig moeten nemen, dat men bij het aanbreken van den dag den aanval met kracht kon ondernemen, tegen positiën, wáár men dan vermoedelijk slechts de veiligheidsketen, en de eerste ondersteuningstroepen zou hebben aangetroffen. Dat dit laatste waar-

schijnlijk was, blijkt uit het gemak, waarmede de voorhoede van het 3e corps, dat op den rechteroever was, zich van de positiën van Nouilly en Noisseville meester maakte. Doch de overtocht begint pas in den morgen, en in stede van daarbij alle bruggen te gebruiken, bedient men zich enkel van de pontonbruggen. En treurige herhaling van de onhandigheid op den 15ⁿ begaan; het leger wordt gedrongen op het ééne débouché, den weg van St. Julien. Aangezien het verder zaak was, zoo spoedig mogelijk alle hindernissen op te ruimen, moest men overmachtige artillerie bij de hand hebben. En juist is de gansche reserve-artillerie eerst aan den staart der colonne ingedeeld, en geeft Bazaine des morgens den last dat zij met de garde *niet* op den rechteroever zou overgaan, maar op den linkeroever de beweging moest volgen. Voor die zeker nog al vreemde dispositie voert hij als grond aan, dat hij op die wijze tegen eventualiteiten op den linkeroever berekend was, en voorts opeenhooping wilde vermijden.

Van verrassen des vijands kon bij zoodanige maatregelen geen sprake zijn. Nauwelijks is dan ook de overtocht aangevangen, of van alle kanten concentreeren zich de Duitsche strijdkrachten op de bedreigde punten.

Eerst om 2 uur zijn het 2^e, 3^e, 4^e en 6^e corps voorwaarts van St. Julien in twee liniën opgesteld. In plaats van toen ten minste den aanval met kracht te beginnen, doet de maarschalk de beweging staken, en belegt met de corpscommandanten een krijgsraad in de pachthoeve van Grimmont. Waarom die krijgsraad ter elfder ure? En wat is dat voor een krijgsraad geweest?

De maarschalk zegt dat hij op dat oogenblik door de geweldige slagregens verhinderd was te avanceeren. Die zondvloed is zeker een contre-temps, maar was toch voor beide partijen een nadeel.

De beschuldiging stelt die conferentie te Grimmont voor als een soort guêt-apens. Onvoorbereid, niet wetende dat van ieder woord acte zal worden genomen, wordt hier dien corpscommandanten hun gevoelens afgevraagd omtrent den toestand en de te volgen gedragslijn.

Allereerst wordt de generaal Soleille gehoord, wiens gevoelens

hierop neêrkomt: „dat het leger bij Metz moet blijven, om strategische redenen niet alleen, maar vooral om staatkundige, dewijl de tegenwoordigheid van dat leger bij de hoofdstad van Lotharingen, gewicht kon leggen in de schaal, als het lot dier landstreek misschien onzeker werd. Doch zijn hoofdargument zou geweest zijn dat het leger slechts munitie voor één veldslag had. Hij stelt voor, geen werkeloosheid, maar opereeren rondom Metz, vermoeien, uitputten der tegenpartij.

De generaal Frossard is van hetzelfde gevoelen, en voegt er bij, dat hij het leger geen moreele kracht genoeg meer toekent voor gewaagde operatiën.

De maarschalk Canrobert sluit zich hierbij aan, doch op uitdrukkelijke voorwaarde, dan ook zeer actief rondom Metz op te treden.

De generaal Ladmirault zegt: „het is onmogelijk eene operatie: „de longue haleine” te ondernemen, als het waar is dat wij na één dag door onze munitie heen zijn.”

De maarschalk Le Boeuf verklaart dat ná de ellendige vernippering der corpsen langs de grenzen, die de schuld van alles is, men het land geen grooteren dienst kan bewijzen dan het Rijnleger ongeschonden te behouden, doch besluit met de vraag: „Comment la ferons-nous vivre?”

De generaal Bourbaki alleen is voor een energieke offensieve handeling; hij verlangt niets liever dan met den degen in de vuist, zich een weg te banen, maar is genoodzaakt toe te geven: „Si nous n'avons pas de munitions, il est clair que nous ne pouvons rien faire.”

En eindelijk de generaal Coffinières: „Ja, dat die van het gevoelen is van den generaal Soleille, is te verwachten. Van den aanvang af blijkt uit al zijne handelingen — men denke om de bruggengeschiedenis — dat hij het leger ongaarne Metz zag verlaten. Hij zegt dat de vesting nog niet behoorlijk weerbaar is zonder hulp des legers, dat bewapening, profileering enz. nog te wenschen laten.

Dus al de corpscommandanten, de chef der artillerie en de gouverneur der vesting, zijn in die conferentie vóór het blijven bij Metz. Maar geen der corpscommandanten wist dat Mac-Mahons

leger in aantocht was; niemand hunner droeg op dat oogenblik eenige kennis van de gewisselde dépêches, niemand wist dat Bazaine zijn uitwijken naar het Noorden, — zij het ook later *voorwaardelijk* aan Mac-Mahon had toegezegd. Noch de maarschalk, noch de generaal Coffinières en Soleille spreken van een *mogelijk* samenwerken met het leger van Châlons.

Een opperbevelhebber moet zeker in critieke oogenblikken te rade gaan met het oordeel van zijn onmiddellijke onderbevelhebbers; maar als hij dit ernstig gemeend wil doen, als hij waarde wil kunnen hechten aan hun gevoelen, als hij vooral later zich daarop wil beroepen, moet hij hun ook niet verzwijgen, datgene wat op dat oordeel van invloed zijn moest.

De meesten zagen het ondoenlijke van een aftocht, in gebrek aan munitie, afgaande op de verklaring van den generaal Soleille — Bazaine had die verklaring niet stilzwijgend mogen voorbijgaan, aangezien hij den 22ⁿ een brief van den generaal Soleille had ontvangen, waarin deze schrijft: à la suite des journées du 16 et du 18, les troupes ont pu croire un moment, que les munitions leur feraient défaut; pour relever leur moral, je pense monsieur le maréchal, qu'il ne serait pas inutile que l'armée sût, qu'elle est aujourd'hui, 22 Août, complètement réapprovisionnée et prête à marcher." — En sinds dien 22ⁿ is om zoo te zeggen geen schot gedaan.

De generaal Soleille heeft beweerd dat hij niet zóó beslist over munitiegebrek had gesproken, en dat is dunkt ons ook bijna niet aan te nemen. Het verslag der conferentie, buiten weten van de deelnemers, opgeteekend door den generaal Boyer, heeft wellicht de verklaring van den generaal Soleille wat sterk gekleurd, daar deze voor den krijgsraad volhoudt, bedoeld te hebben, dat het leger wel munitie genoeg had voor een aftogt naar Verdun, doch *niet* voor een operatie van langeren duur, zooals nu te voorzien was. Het is zeker te bejammeren, dat de generaal Soleille, die telkens aangaande dien munitievoorraad nog al voorbarige jobstijdingen brengt, hier ook weer zoo gesproken heeft, dat zijn collega's zonder uitzondering, dien overdreven indruk ontvingen.

Men heeft het van den maarschalk een oneerlijke daad tegenover zijne corpscommandanten genoemd, dat hij van hunne ver-

klaringen, zonder hun voorkennis, een proces-verbaal liet opmaken, dat later door tusschenkomst van den gezant te Brussel Tachard, aan de Regeering werd ter hand gesteld. Dat hij hun verzwijgt wat ze moesten weten, dat is niet te verdedigen; maar dat hij hun uitgebracht gevoelen doet opteekenen, zonder hen daarop eerst te wijzen, ja dat is wel niet zoo heel openhartig, maar het is een nog al geschikt middel om ronde verklaringen te krijgen. Als wij weten dat onze woorden tot de geschiedenis behooren, dat het gansche land ze later zal commenteeren, zegt men wel eens wat meer dan men eigenlijk met gemoedelijken eenvoud als zijn overtuiging meent. Maar het is waar, de maarschalk laat zijn corpscommandanten, zooals wij zeggen, „er wel een beetje inloopen.” Hadden zij geweten dat het leger van Châlons gereconstitueerd, bereid was tot hulp te komen opdagen, is het wel waarschijnlijk dat zij van een ander gevoelen zouden geweest zijn. Indien wij dat hadden geweten, zegt Canrobert voor den krijgsraad, we zouden gezegd hebben: „Marchons sur la tête s'il le faut, mais marchons.”

Die woorden komen van iemand, die wel het recht gekregen had wat bond te spreken, maar anders doen veel van die gezegden voor den krijgsraad gedaan, ons denken aan wat de Fransen: „esprit d'escalier” noemen.

Toen de conferentie uiteenging, werd de operatie niet hervat. De door de voorhoede van het 3^e corps reeds bezette positiën van Nouilly en Noisseville werden weer prijsgegeven; positiën die men een paar dagen later ten koste van zooveel bloed te kernen had.

De conferentie te Grimmont is daarom ook van het grootste gewicht geweest, omdat daar voor het eerst openlijk werd uitgemaakt, welke taak het leger van Metz voortaan zou hebben te vervullen. Was voorheen het blijven bij Metz slechts het geliefkoosd plan van den opperbevelhebber alleen, hij had thans de corpscommandanten voor dat plan gewonnen; hij kon het meer openlijk doorvoeren. Hij schrijft dien dag aan den Minister van Oorlog: „Toujours sous Metz avec munitions d'artillerie pour un combat seulement. Impossible de forcer les lignes ennemies, dans ces conditions, derrière ses positions retranchées.”

Dát was in ieder geval nog niet gebleken, dat had ook geen der corpscommandanten gezegd. Ze hadden allen gemeend, dat men met slechts munitie voor één veldslag, na dien veldslag in het nauw zou zitten, niet wetende dat Mac-Mahons leger zoo dichtbij was. Den 27ⁿ bevond zich dat leger reeds te Chêne Populeux op slechts 3 dagmarschen van Metz. Dienzelfden dag zendt de kolonel Turnier van uit Thionville de volgende dépêche naar het leger van Châlons: „Le colonel Turnier fait savoir qu'il reçoit de Metz, pour être communiqué à l'armée française s'il est possible, l'avis suivant:” „Nos communications sont coupées mais faiblement; nous pourrons percer quand nous voudrons et nous vous attendons.” Die dépêche, ongeteekend en niet geda-teerd, ontkent de maarschalk Bazaine ten stelligste ooit ver-zonden te hebben. Op de vraag van den krijgsraad, aan Turnier gedaan, van wien dan toch die dépêche kwam, door wien ze hem was aangebracht, is het antwoord: „J'ai chargé le 27 Mr. le Procureur imperial Lallemand, d'une mission, mais je ne sais plus laquelle. Dans l'instruction on a lu la dépêche confiée à Lallemand, je ne puis me souvenir d'où me venaient ces renseignements. Je regrette que l'état de ma mémoire, ne me permette pas de mieux éclairer le conseil.” Dat is zeker jammer, en bij een zoo middelmatig geheugen nog meer jammer, dat men van zulke belangrijke dépêches geen aanteekening houdt. Moest de herkomst daarvan in de journalen dan niet geboekt worden? Zooveel is zeker, dat de procureur Lallemand de dépêche brengt te Sedan, dit wordt geconstateerd door den kolonel Melcion d'Arc en door den generaal Beurmann, die zich dáár bevonden. Dezen stellen de dépêche ter hand aan zekeren Hulme, lakenfabrikant, een man die reeds herhaalde blijken van vaderlandsliefde en trouw had gegeven, en zich aan het hoofd van een georganiseerden dienst van geheime boden had geplaatst. Hulme brengt de dépêche te Raucourt, eerst bij den keizer, die hem naar Mac-Mahon zendt. Na kennisname van den inhoud, spreekt Mac-Mahon o. a. met Hulme over de moeilijkheden die hij te Raucourt had ondervonden voor de proviandeering des legers, en vraagt of het den anderen dag te Mouzon niet beter daarmee zou kunnen gesteld zijn. Hulme biedt hem aan, met

een volmacht, er voor te zorgen. En hij heeft er voor gezorgd. Andere geloofwaardige getuigen als de advocaat Lamour uit Sedan, die Hulme te Raucourt bij den keizer en bij Mac-Mahon heeft zien gaan; de kolonel Negroni der kurassiers, die hem een paard heeft moeten afstaan, geven details van de zending van Hulme, en toch verklaart de maarschalk Mac-Mahon: „Je ne me rappelle point qu'il m'ait été remis une dépêche à Raucourt. La chose peut m'avoir échappé.” En geconfronteerd met den heer Hulme, persisteert deze bij zijne verklaringen zoodanig dat twijfel niet meer mogelijk is.

De krijgsraad vindt in die geheele afwezigheid van geheugen op dit punt van den maarschalk Mac-Mahon niets vreemds: „Ce défiant de mémoire ne s'explique que trop, si l'on songe aux graves préoccupations du commandant de l'armée de Châlons.” Welnu, dat vinden wij meten met verschillende maat! Hoe! terwijl men, waar het den maarschalk Bazaine geldt, herhaaldelijk het besluit trekt: „Ge *moet* deze of die dépêche wel gekregen hebben; tegenover uwe verklaring, dat ge het u niet herinnert, staan de getuigenissen van anderen;” ja soms nog veel verder gaat, en uit handelingen van anderen, als ze tot décharge aan den beschuldigde zouden kunnen strekken, zooals het niet terugkeeren van Magnan, het niet terechtkomen der dépêche Stoffel, de gevolgtrekking maakt: „dat zal wel op uw goeime verlangen geweest zijn,” vindt diezelfde krijgsraad het zeer natuurlijk, dat de maarschalk Mac-Mahon van de zoo gewichtige dépêche Hulme niets meer weet,” ten gevolge van zijne: „graves préoccupations.” Neen, *wij* vinden dat weinig natuurlijk, want „la *plus grave* de ses préoccupations,” was in die dagen juist het krijgen van berichten van Bazaine. Immers telkens, én aan den keizer, én aan Rouher, heeft hij in de laatste dagen dienaangaande zijn nood geklaagd; verklaard zelf dat die onzekerheid hem tot het laatst deed aarzelen. En nu herinnert hij zich niet, zulk eene geruststellende dépêche, als „nous pourrions percer facilement et vous attendons,” die hem van zijn bezorgdheid komt verlossen. Het geheugen laat zich niet dwingen, doch waar men dat aan den eenen kant toegeeft, moet men het ook aan den anderen doen. Dat er in die dagen met die dépêches al vreemd

wordt omgesprongen is zeker. Van de honderden van ondergeschikten aard, die met boden in en uit Metz kwamen, begrijpen we dat er enkelen zijn waarvan het spoor moeielijk is te volgen. Maar hier, waar ze geteekend is door den kolonel Turnier, overgebracht door den procureur Lallemand en door Hulme, — respectabele mannen, — waar verschillende militaire autoriteiten om zoo te zeggen de baan der dépêche afbakenen, daar weet de *afzender* Turnier niet hoe hij er aan is gekomen, en de *ontvanger* herinnert er zich niets meer van.

En toch bouwt de krijgsraad er maar weêr op voort en zegt: „die dépêche is zeker *wel* van Bazaine gekomen. De kolonel Turnier zal op dat oogenblik wel goede gronden gehad hebben om ze door te zenden, al is hij die nu vergeten.” En de conclusie: „hoe misleidt niet de maarschalk Bazaine zijn collega, door hem te schrijven: „je pourrai percer facilement,” terwijl hij aan den Minister zegt: „impossibilité de percer les lignes ennemies” enz. Die gevolgtrekking zondigt door van een niet bewezen praemisse uit te gaan.

De operatie die men den 26ⁿ had afgebroken, zou den 31ⁿ worden hervat. Den 29ⁿ namelijk komt van den kolonel Turnier door middel van de agenten Flahaut en Marchal, bij den maarschalk Bazaine een bericht van den volgenden inhoud: „Général Ducrot, commande corps Mac-Mahon, il doit se trouver aujourd'hui 27 Avril à Stenay, gauche de l'armée. Général Douay à la droite sur la Meuse. Se tenir prêt à marcher au premier coup de canon.” Het is die dépêche, die Bazaine en de Mornay-Soult beweren, dat Lewal met die van den 23ⁿ zou verwarren. Ze was 's avonds van den 27ⁿ met levensgevaar bij Turnier gebracht door Lagosse, maire van Montgon. Bovendien had Turnier vier dagen te voren een niet minder belangrijke dépêche gekregen, door Mac-Mahon den 22ⁿ om tien u. 55 min. verzonden, waarin hij zijn marsch naar het Noorden aankondigt. Deze laatste dépêche was uit het hoofdkwartier te Courcelles gezonden aan de commandanten van Verdun en Montmedy, met last ze tot elken prijs door een zestal verschillende boden aan Bazaine te doen toekomen. Aan twee hunner, de douaniers Hiègel en Simon, was het gelukt ze den 23ⁿ bij Turnier te brengen. Deze

zendt ze echter niet door, en geeft ze evenmin den 28ⁿ mede aan Flahaut, die de hierboven aangehaalde mededeeling van Ducrot aan Bazaine bracht. Voor den krijgsraad geeft Turnier als reden op van dit achterhouden der dépêche van Mac-Mahon, dat hij vermeende, dat sinds den 23ⁿ de nadering van het leger van Châlons reeds in het hoofdkwartier te Metz bekend was.

Bij het ontvangen nu der stellige mededeeling van Ducrot, begrijpt de opperbevelhebber dat hij niet stil kan blijven en besluit de operatie van den 26ⁿ, den volgenden dag, 30, te herhalen. Reeds worden de orders gegeven om ten 12 ure de beweging te beginnen. Waarom weér zoo laat op den dag? Waarom zich de ondervinding van den 26ⁿ niet ten nutte gemaakt? Doch in den namiddag worden tegenbevelen gegeven. Waarom? De maarschalk geeft als reden hiervoor op, dat hij eerst nog nadere inlichtingen van Thionville verwachtte omtrent de authenticiteit der dépêche Ducrot. Doch den 30ⁿ om 10 uur 'smorgens komt eindelijk de dépêche van Mac-Mahon zelf, van den 22ⁿ, uit Verdun gebracht van zekeren Macherey, en nu bestaat voor langer dralen geen verontschuldiging meer. Macherey verklaart, dat de maarschalk hem met zichtbare blijdschap ontving, en in tegenwoordigheid van officieren van zijn staf uitriep: „Les nouvelles que vous apportez valent quatre divisions.” Die blijdschap zegt de krijgsraad was slechts geveinsd. Mij dunkt die uitspraak moest bij liever aan het Opperwezen overlaten.

Onmiddellijk worden nu de voor den 30ⁿ gegeven orders, voor den 31ⁿ gehandhaafd. Doch hoe het bij zoodanig heen en weêrslingeren van bevelen gesteld is met geheimhouding, dat eerste vereischte bij zulke plannen, is licht te begrijpen, als men denkt vooral aan het groot aantal vreemdelingen, waaronder velen van verdacht karakter, die zich op dat oogenblik nog te Metz bevonden, en aan het betrekkelijk gemak waarmede in die dagen tusschen de vijandelijke legers werd gecirculeerd. En wat *snelheid* van handelen aangaat, worden bij de dispositiën voor den 31ⁿ dezelfde fouten begaan als den 26ⁿ. Het plan is geheel hetzelfde. Weér wordt de nacht ongebruikt gelaten, om de voorbereidende maatregelen voor den overgang te volbrengen; weér wordt geen pontontrein meêgenomen, om

later op den linkeroever te kunnen terugkeeren; weêr zullen de vaste bruggen van Metz onbenut, weêr al de colonnes opeengedrongen worden op het ééne débouché van St. Julien.

Het valt bezwaarlijk aan te nemen, dat bij zoodanige gebrek-kige voorbereiding, ná de lessen zoo bij herhaling opgedaan, de vaste wil om door te breken, het gronddenkbeeld der operatie kan geweest zijn.

In stede van met het 2e en 3e corps, die ná den 26ⁿ op den rechteroever gecampeerd waren gebleven en 'smorgens om 7 uur reeds in gevechtsformatie gereed stonden, onmiddellijk den aanval te beginnen op de hoofdpunten der vijandelijke linie Nouilly en Noisseville, die op dat vroegtijdig uur slechts door zwakke detachementen waren bezet, wordt met den aanvang van den strijd gewacht totdat ook het 4^e en 6^e corps en de garde geheel op den anderen oever zouden zijn overgegaan, en op de aangegeven punten in gevechtsstelling zouden zijn gekomen. Al dien verloren tijd heeft intusschen de vijand zich ten nutte gemaakt om van verschillende punten van de insluitingslinie versterkingen te concentreeren, op de bedreigde sleutels der positie, hoofdzakelijk Servigny en St. Barbe. Ná den 26ⁿ nog waakzamer geworden, zijn de dorpen Nouilly, Noisseville en Servigny versterkt en door tirailleurloopgraven met elkaar in verbinding gebracht. En als moest de operatie in haar geheel een trouwe afspiegeling worden van de ongelukkige episode van den 26ⁿ wordt ook nu, — hoewel de vijand met iedere minuut sterker wordt — gedraald en gaat de maarschalk Bazaine, terwijl de troepen rust krijgen, zijn corpscommandanten vereenigen, om nu eerst zijn instructiën voor den aanval meê te deelen. Daarna begeeft hij zich met zijn staf vooruit, op den weg van St. Barbe om van de vijandelijke opstelling iets meer waar te nemen. Hij ontwaart een sterke concentratie van artillerie voorwaarts van St. Barbe, en om die artillerie door zwaarder kalibers te bedwingen, laat hij eerst van het fort St. Julien drie getrokken 24-ponders halen en daarna een epaulement opwerpen voor die stukken naast den weg van St. Barbe. Dit detail schijnt al de aandacht van den opperbevelhebber in beslag te nemen. Het is reeds 4 uur als eindelijk de aanval begint. Met

het meeste entrain rukken de fransche troepen op verschillende punten voorwaarts, en ondanks een hardnekkigen tegenstand, ondanks een allerhevigst vuur uit de gecreneleerde muren die Nouilly en Noisseville omgeven, worden die dorpen met de bajonet veroverd en de eerste linie der Duitschers teruggeworpen. Bij dien onstuimigen aanval plaatst de maarschalk zich zelf weêr aan het hoofd van een der regimenten, dat van den kolonel Reglay de Königsegg, die zulks voor den krijgsraad getuigt, trekt zijn degen, laat de charge slaan en voert onder een kogelregen het regiment tegen den vijand aan. Zoo is het telkens als de maarschalk Bazaine den kruitdamp goed begint te ruiken, raakt het oude soldatenbloed aan het kookken, en dan zwijgen alle andere stemmen voor die van eer en plicht alleen.

Bij het vallen van den avond was het leger op alle punten in het voordeel, en het is niet gewaagd hieruit de gevolgtrekking te maken, dat, ware de aanval *tijdsiger* en *verrassender* begonnen, de liniën verbroken hadden kunnen worden. Nu was het te laat geworden; door het geheel invallen der duisternis, moest de aanvallende beweging op geweerschotsafstand van St. Barbe worden gestaakt. Terwijl de troepen in hun laatste stellingen bivouakkeerden, verliet de maarschalk het gevechtsveld en ging naar St. Julien terug, zonder verdere instructies voor zijn corpscommandanten achter te laten, noch versche troepen uit de 2^e linie te doen aanrukken tot ondersteuning der eerste.

Niet zoo bij de tegenpartij. Deze maakt zich den verderen avond, en een gedcelte van den nacht ten nutte, om belangrijke versterkingen op St. Barbe te doen aanrukken. Met overmacht, wordt in den nacht, de zwakke brigade van den generaal Aymard, die Servigny had bezet, aangegrepen, en ná een bloedig gevecht daaruit verdreven. In plaats van bij het aanbreken van den dag, op verschillende punten het offensief met kracht te hernemen, geeft de Maarschalk aan de corpscommandanten de vertrouwelijke instructie:

„Selon les dispositions que l'ennemi aura pu faire devant vous, nous devons continuer l'opération entreprise hier. Dans le cas contraire, il faudra tenir dans nos positions, s'y fortifier, et ce soir

nous reviendrons alors sous St. Julien et Queuleu." Dus is de vaste wil tot doorbreken alwêêr geweken. De energie van den vorigen avond, die reeds tot goede uitkomsten had geleid, heeft den maarschalk wêêr verlaten. „La nuit porte conseil," zeggen de franschen, maar ze zeggen er niet bij of het altijd goeden raad is.

En terwijl in die eenige instructie, die zijn corpscommandanten voor den 1ⁿ September krijgen, alwêêr de grondgedachte doorstraalt: „terugkeer naar Metz" een gedachte wel geschikt om alle élan te breken; begint juist de vijand op alle punten den aanval, om het terrein te herwinnen.

In de onzekerheid, door de twijfelachtige instructie, geheel aan eigen verantwoordelijkheid overgelaten, bepalen de corpscommandanten zich tot een verdedigende houding, totdat tegen den middag de orders van den Maarschalk komen voor den terugtocht. Tegen 4 uur des middags waren de troepen terug in de campementen, beschermd door het vuur der forten St. Julien en Queuleu.

Op dat oogenblik stortte Mac-Mahons Leger te Sedan in den afgrond, Keizer en Keizerrijk met zich meêslepende.

Het Leger van Metz, nog het eenige fransche Leger, stond in Frankrijk, van Frankrijk afgesneden.

Wij zijn aan den 2ⁿ September, en daarmede aan het einde der taak, die wij ons voor heden avond hebben gesteld, — eene taak mijne heeren die Uwe zoo zeer door mij gewaardeerde welwillende aandacht, op zoo zware proef heeft gesteld.

Onze beschouwingen, tot en met den 18ⁿ Aug. hebben wij reeds geresumeerd. Wat ná dien dag voorviel, hebben wij getracht U weêr te geven, ontdaan van minder beduidende voorvallen, die tot het wezenlijke der zaak niets afdoen. De overweging van die feiten, het aandachtig en naar we gelooven onpartijdig vergelijken der afgelegde verklaringen, bracht ons tot de gevolgtrekking, dat de Maarschalk Bazaine *niet* aansprakelijk *kan* gesteld worden, voor den *marsch* van het leger van Châlons naar het Noorden. Vooreerst; omdat wij gezien hebben, dat het plan tot zoodanige operatie niet uit Metz, maar wêl uit Parijs, aan Mac-Mahon, tegen diens overtuiging in werd opgedrongen.

Ten tweede: wêl het niet *lezen* is, dat Bazaine door *stellige*

toezeggingen van zijn aftocht uit Metz, Mac-Mahon tot zich lokte. Zijn eerste dépêches na St. Privat spreken wel van een *waarschijnlijken* aftocht naar het Noorden; zijn latere dépêche stelt den aftocht als zeer problématique voor. Die dépêche kwam niet terecht, maar alle *bewijs* ontbreekt, dat zij door zijn schuld, — ook maar indirecte schuld — niet tot haar bestemming kwam. *Niet bewezen* is het dat de maarschalk Bazaine, bij den uitval van den 26ⁿ, reeds kennis droeg van den marsch van Mac-Mahon. De beschuldiging kan zulks waarschijnlijk vinden, het stellige bewijs voor die wetenschap heeft ze niet kunnen leveren.

Die uitvallen van den 26ⁿ en den 31ⁿ, zijn operatiën geweest, die men geen ernstige pogingen noemen kan, om Metz voor goed te verlaten. De voorbereiding daartoe verradt *meer* dan weifeling, ze getuigt voor de vóórliefde om bij Metz te blijven.

Van dat oogenblik zijn het *nuttelooze*, bloedige gevechten geweest, en is het dus onverantwoordelijk, een leger zulke zware verliezen op te leggen, verliezen die alleen door een groot doel, als een doorbreken, te rechtvaardigen zijn.

Maar die operatie van den 31ⁿ veroordeelen wij, wat uitvoering aangaat, nog veel meer dan die van den 26ⁿ, omdat het *bewezen* is, dat Bazaine bij dien 2ⁿ uitval *wel* wist, dat Mac-Mahon in aantocht, ja reeds aan de Maas was genaderd. Al heeft hij dus op dien *marsch* niet direct geïncfluenceerd, toen hij *wist* dat die marsch een feit was, hadden alle andere overwegingen moeten zwichten, voor de hoogste noodzakelijkheid, die gebood alle krachten aan te wenden, om de hem toegestoken hand te grijpen.

Niet verantwoordelijk alzoo voor den *marsch* — let wel wij zeggen *marsch* — van het leger van Châlons, is Bazaine voor een gedeelte verantwoordelijk voor den noodlottigen afloop daarvan. Maar slechts voor een gedeelte: wij zouden bijna zeggen voor het negatieve gedeelte: „het ongenoegzaam steunen van zijn collega.” Wil men dan absoluut voor de ramp van Sedan, iemand bepaald aansprakelijk stellen, gebiedt dan de onpartijdigheid niet, hen in de eerste plaats ter verantwoording te roepen, die buiten het Leger staande, die gewaagde operatie, tegen den raad, van wie ze uit te voeren hadden, voorschreven. En verder

dan ook zeker degenen, die de operatie zoodanig uitvoerden, dat alle kansen van succès verloren gingen. De marsch van Mac-Mahon's Leger, die door snelheid moest uitblinken, is een ware slakkengang geweest.

Neen die zoo subtiële operatie, ontworpen in het kabinet te Parijs, moest mislukken, omdat *beide* aanvoorders, aarzelend, besluiteloos optraden, zonder bepaalde richting, zonder duidlijk object. Die van buiten kwam, heeft gemeend dat het voldoende was, te denken, zooals hij zelf verklaart: „ik ga maar vast naar Metz, en zal, eens in de buurt, wel naar omstandigheden handelen.” *Sauf à voir ce qu'il y aurait à faire;* die van binnen: „ik wil wel eens zien of ik er uit kan, maar toch een slag om den arm houden; denken om den terugkeer.”

Bij zulke onbepaalde, niet doorwrochte plannen, kan een dubbele operatie als deze niet gelukken. Dat is te veel van den God des oorlogs gevergd. De duitschers lieten hem minder te doen over.

Hoe ellendig gebrekkig de leiding van den maarschalk Bazaine tot aan den 1ⁿ September ook geweest zij, hoe wij te vergeefs zoeken naar bewijzen van voortvarendheid en vasten wil, wij vinden het onbillijk hem juist *alleen* ook nog de schuld van Sedan op de schouders te laden. Van af het oogenblik dat hij het opperbevel aanvaardde, getuigen al de handelingen van den maarschalk, dat hij misschien een dapper soldaat, een goed aanvoerder op het gevechtsveld was, maar volstrekt niet aan die hoogere eischen beantwoordde, die men aan een opperbevelhebber van een gansch leger stellen moet, in zulke critieke toestanden vooral, als waarin toen dat fransche leger zich bevond. Doch het leger, het gansche fransche volk, had voor de verklaring van zijn rampen, tot aan den 1ⁿ September, nog niet behoeven te zoeken naar *kwade trouw*, naar verraad. De kriegsraad had, als beneden het zoo gewichtige vraagstuk, dat hem werd voorgelegd, tal van *commérages* die daarop doelden moeten ter zijde leggen.

Er zijn den maarschalk dikwijls vragen voorgelegd, die ons doen denken aan zekeren rechter van instructie, in „le drame de la rue de la paix,” die een beschuldigde zonder eenige voor-

bereiding vraagt: „Où avez-vous passé votre soirée du” een dag die een halfjaar geleden is; en dan ook ten antwoord krijgt: „Et vous monsieur le juge.”

Wij hopen mijne heeren, in een volgende bijeenkomst, U den maarschalk Bazaine te schetsen, in eene andere phase des oorlogs, in de dubbele positie van gouverneur van Metz en opperbevelhebber des legers, waarin hij voor de capitulatie van leger en vesting dan ook dubbel aansprakelijk is.

Wij vreezen, dat het dan moeilijker zal vallen, veel te verklaren uit onbekwaamheid en zwakheid alleen.

De Voorzitter. Mijne heeren, ik geloof de tolk van U aller meening te zijn, wanneer ik den geachten spreker bijzonderen dank betuig voor zijne voordracht. Wij houden ons zeer aanbevolen voor het tweede gedeelte der voordracht. Eerst daarna zullen de discussien over het gesprokene worden geopend.

Ik zal mij niet vermeten den geachten spreker lof toe te zwaaien voor zijne rede. Ik wensch alleen dit te zeggen, dat een der gewichtigste krijgskundige gebeurtenissen van den nieuweren tijd door U is behandeld op een wijze, het onderwerp volkomen waardig.

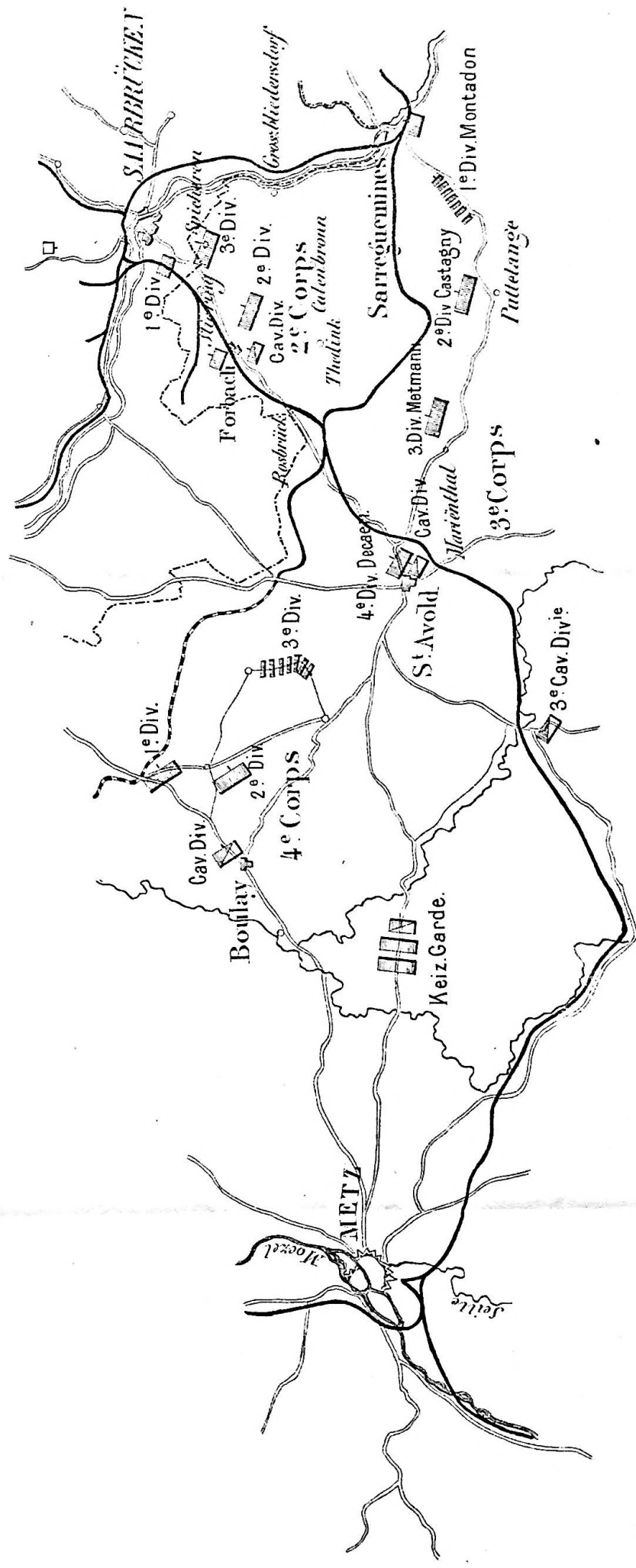
De vergadering wordt hierop gesloten.

De Secretaris,
A. L. W. SEYFFARDT.

ERRATA VOOR HET V^o VERSLAG.

Bladz. 320 regel 20 v. b. staat: „43000”; lees: „13000”

Bladz. 336 regel 14 en regel 21 v. b. staat: „autoriteit”; lees: „notorieteit”.

Uitgave van C. van Doorn & Zoon.